

MIĘDZYNARODOWE KONSORCJUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
imienia Luciena Febvra

**Połączona Szkoła Junacka
Armii Ukraińskiej
Republiki Ludowej:
specyfika funkcjonowania w
warunkach internowania
w Polsce (1921-1924)**

Monografia

Poznań-Paryż 2021

Recenzenci
dr Andrij Rukkas
dr hab. Wasyl Jabłoński

Projekt okładki
Ihor Sribniak

Na okładce –
z góry:
fragment tygodniowego grafiku zajęć w Połączonej Szkole Junackiej
w środku:
Odnaka absolwenta Połączonej Szkoły Junackiej (I typu),
druga połowa lat 1930 (z kolekcji prywatnej), fot. A. Rukkas
od dołu:
fragment zaproszenia na uroczystość
ukończenia Połączonej Szkoły Junackiej

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-83-652091-3-5
© Copyright by Ihor Sribniak
© Copyright by *Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra*

Poznań-Paryż 2021

Wydawca
*Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra*

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O. Pritsaka
pritsak-center.com

**Пам'яті абсолювента Спільної юнацької школи,
сотника Армії УНР, директора Української
Бібліотеки імені Симона Петлюри,
інженера Петра Йосипишина присвячую –**

Автор

ВСТУП

Організація військового навчання в Армії УНР під час її перебування у таборах інтернованих на теренах Польщі незмінно залишалось одним з найважливіших напрямків діяльності Державного Центру УНР в екзилі та командування військ, при чому головна увага приділялася фаховій освіті українського старшинства. Практичного здійснення цього завдання вимагали невідкладні потреби військового будівництва української армії, бо з огляду на майже безперервні бої впродовж 1919–1920 рр. старшинський корпус Армії УНР практично не мав жодних умов для підвищення свого фахового рівня.

Винятково нагальною і невідкладною була й справа підготовки «молодого покоління» українського старшинства, бо довший час командні посади в Армії УНР заміщувались тими офіцерами, які мали російський або австро-угорський військовий вишкіл. Далеко не всі з них мали стійкі державницькі переконання, а залучення на українську військову службу офіцерів з «досвідом» служби в Добровольчій армії (або навіть у РСЧА) призводило до того, що до складу Армії УНР потрапляли особи, які відверто вороже ставились до українських національно-визвольних ідеалів.

У цій ситуації поповнення старшинського корпусу Армії УНР випробуваними у боях молодими старшинами, що мали вироблений національно-державницький світогляд, залишалось першочерговим завданням для її командування. Заміщення ними відповідних посад у війську дозволяло поліпшити моральний стан армії, що було вкрай важливим в умовах інтернування. Це завдання покладалось на фахову військово-освітню установу загальноармійського значення – «Кам'янецьку Пішу Юнацьку Школу» (з 27 липня 1921 р. – «Державна Спільна Юнацька Школа», СЮШ або Школа), яка була покликана підготувати для армії молодих старшин (хорунжих) для заміщення ними посад до командира сотні включно.

Завдяки безперервній роботі згадуваної Школи Армія УНР (хоч і перебуваючи в таборах) мала змогу поповнювати склад свого старшинського корпусу, здійснюючи фахову підготовку юнаків (курсантів), що відкривало для них можливість отримати перший старшинський ранг – хорунжого. Функціонування Школи стало однією з тих підвалин, які дозволили інтернованій Армії УНР зберегти свою організацію до серпня 1924 р., коли рішенням польської влади всі табори були ліквідовані, а вояки-українці переведені на цивільний стан.

* * *

Наукове вивчення «таборової» історії Кам'янецької пішої юнацької школи – Спільної юнацької школи було започатковано виходом монографії «Обеззброєна, але нескорена...», один з розділів якої («Військова-фахова і культурно-освітня робота в Армії УНР») містив стислу інформацію й про діяльність згадуваної Школи у Польщі. Автор згадуваної книги, зокрема, «пунктирно» простежив географію її переїздів з табору в табір та подав відомості

про кількісні параметри трьох її випусків (із зазначенням дат цих подій)¹.

Значно пізніше історію Спільної юнацької школи намагався відтворити Я. Тинченко, у загальновідомій книзі якого присутній цілий розділ з багатообіцяючою назвою («Спільна (Камянецька) юнацька школа, 1920–1924 рр.»)². Проте він не дає цілісного уявлення про специфіку функціонування згадуваного навчального закладу Армії УНР, бо Я. Тинченко обмежився використанням лише невеликої частини архівних джерел з фондів ЦДАВО України, подаючи натомість розлогі витяги-цитати з мемуарної літератури та доповіді (від 30 червня 1922 р.) начальника СЮШ М. Шаповала С. Петлюрі.

Серед недоліків цього нарису слід відзначити невідповідність деяких наведених Я. Тинченком фактів, зокрема – уміщення хибної інформації про прихід наприкінці 1922 р. на посаду начальника школи полковника Костянтина Цурканова³ (додамо, що останній ніколи не посідав цієї посади – *авт.*). Насправді обов'язки начальника СЮШ – після відставки М. Шаповала – виконували послідовно полковники Валентин Трутенко, Микола Лорченко і Леонтій Кепп.

Належить також додати, що у науково-довідковому апараті цієї книги присутні окремі неточності – зокрема деякі назви статей (з обширу мемуарної літератури) дещо відрізняються від оригінальних. Разом з тим слід відзначити, що в його монографії наведено значний масив цінних фактологічних даних (у т.ч. поіменний розпис всіх чотирьох випусків СЮШ), а також зібрана інформація про життєві долі багатьох випускників Школи.

¹ *Срібняк І.* Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ-Філадельфія, 1997. С. 56–57.

² *Тинченко Я.* Старшинський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). К., 2011. Кн. 2. С. 196–205.

³ *Тинченко Я.* Старшинський корпус... С. 205.

Слід відзначити джерельну вартість ще одного дослідницького проекту, підготовленого Я. Тинченко у співавторстві з О. Рудиченком, в якому наведено зображення нагрудних відзнак СЮШ (1-го і 2-го типів), а також Свідोцтво (видане підполковнику К.Цурканову), яке засвідчувало його право на її носіння⁴. У цьому дописі була подана стисла інформація про відомі колекціонерам відзнаки СЮШ 1-го типу, та коротко висвітлена передісторія появи її 2-го типу. На жаль, уважне прочитання тексту дозволяє зауважити й одне помилкове твердження авторів, які «нічого сумняшеся» стверджують, що у таборі Вадовиці відбулись чотири випуски Школи.

Між тим загальновідомо, що цей табір існував лише до жовтня 1921 р., відтак при всьому бажанні СЮШ, яка з цього моменту була передислокована до Каліша, просто фізично не могла там перебувати, і відповідно, здійснювати свої випуски. У цьому таборі відбувся лише один випуск старшин (66 хорунжих), а не 77 – як знов таки помилково стверджують автори.

У книзі О. Шатайла також трапляються окремі неточності та помилкові твердження як то: «1922 року В. Трутенко був призначений начальником Спільної Юнацької Школи» (це сталося роком пізніше) або «За бойові заслуги та активну життєву позицію підвищений до звання генерал-хорунжого» (не подаючи інформації – хто і на якій підставі підвищив В. Трутенка в генерали, вже не кажучи про те, чи може бути «активна життєва позиція» підставою для такого підвищення)⁵.

⁴ Рудиченко А. И., Тинченко Я. Ю. Знаки и награды Украины. Учредительные документы, изготовление, практика награждений, типы и разновидности (Раздел 1. Награды и знаки армии УНР; 19. Знак Объединенной военной (бывшей Юнацкой) школы (<https://www.arudichenko.com/ukr-r-1-syush>).

⁵ Шатайло О. Спадкоємці козацької слави. Біографії генералів Армії Української Народної Республіки – уродженців Черкащини. Дрогобич, 2009. С. 183.

Відтак вивчення специфіки функціонування СЮШ Армії УНР залишається актуальним напрямом військово-історичної науки, причому цілісне та об'єктивне відтворення її «таборової» історії може бути досягнуто тільки шляхом максимального охоплення дотичних джерел. Позитивним сигналом у цьому напрямку можна вважати статтю київської дослідниці Ю. Голубничої (у статті помилково вказано: «Голубичная» – *авт.*)⁶, проте ця розвідка потребує значно більшого джерельного наповнення. Цінна інформація про специфіку функціонування Кам'янецької пішої юнацької школи була синтезована у монографії А. Руккаса, яка містила важливий фактаж й в часі її перебування у таборах⁷.

Натомість у розвідці С. Авхутської⁸ практично відсутні будь-які нові дані про СЮШ (в часі її інтернування). Дослідниця обмежилась лише одним абзацом тексту аби розкрити специфіку роботи Школи у 1921 р., хоча за цей час СЮШ встигла побувати в трьох таборах (Ланцут-Вадовиці-Каліш). Не все гаразд у цій статті було й з історіографічним аналізом, який мав виразно поверховий характер⁹.

⁶ Див.: Голубичная Ю. В. Военные школы Армии УНР в Польше в 1921–1924 гг.: специфика функционирования и комплектования // Клио. СПб., 2014. № 8(92). С. 109–114.

⁷ Руккас А. О. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Київ, 2015. С. 385–387; див. також: Rukkas A. Razem z Wojskiem Polskim. Armia Ukrainkiej Republiki Ludowej w 1920 roku. Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2020. 696 s.

⁸ Авхутська С. До проблеми діяльності спільних військових юнацьких шкіл для підготовки старшин Армії УНР (1919–1921 рр.) // Емінак. 2017. № 4 (2). С. 47–51.

⁹ Привертає увагу те, що С. Авхутська не вважає за потрібне покликатись на «Обеззброєну, але нескорену...», що засвідчує її особливий принцип добору матеріалу для написання власних наукових текстів. Але особливо в цій статті «підкупає» та обставина, що реконструюючи діяльність «Юнацької школи прискореного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш» авторка не використовує інформацію зі статті З історії діяльності військово-освітніх закладів інтернованої в Польщі Армії УНР у 1921 р.:

Лише останніми роками ситуація з вивченням таборової доби історії Школи змінилася на краще завдяки виходу кількох статей, підготовлених на основі широкого залучення матеріалів ЦДАВО України¹⁰. В них було висвітлено різні аспекти діяльності СЮШ у таборах інтернованих Військ УНР, проте зібраний в них фактаж також був далеко неповним, що обумовило потребу подальшої пошукової роботи з метою збагачення джерельної основи даної дослідницької проблеми.

Про різні аспекти діяльності Школи існує чимала мемуарна література¹¹, що стосується здебільшого періоду її функціонування в Україні (1919–1920 рр.). Проте вико-

«Юнацька школа прискореного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш» (див.: Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. Чернігів, 2015. Вип. 134. № 11. С. 105–108), обмежившись лише згадкою про неї в історіографічному огляді – авт.

¹⁰ *Срібняк І.* Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К., 2016. Вип. 12. С. 338–364; його ж. Особливості функціонування Спільної юнацької школи Армії УНР у травні-жовтні 1921 р. під час інтернування в Польщі («вадовицька доба») // Вісник Черкаського університету. Серія: «Історичні науки». Черкаси, 2017. № 4. С. 71–76; його ж. Кам'янецька піша юнацька школа Армії УНР у січні-травні 1921 р.: початок інтернування в Польщі («ланцутська доба») // Уманська старовина. Умань, 2017. Вип. 4. С. 38–43; *Срібняк І., Палієнко М.* Спільна Юнацька Школа Армії УНР на завершальному етапі діяльності в Польщі (1922–1924 рр.) // Європейські історичні студії. К., 2021. № 20.

¹¹ *Миронович М.* Спільна військова юнацька школа (Короткий історичний начерк) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1936. Ч. 2 (лютень). С. 3–5; *Євтимович В.* До історії кам'янецької спільної юнацької школи // Літопис Червоної Калини. Львів, 1936. Ч. 4 (квітень). С. 4–6; *Яськевич С.* Кілька поправок до історії «Кам'янецької спільної юнацької школи» // Літопис Червоної Калини. Львів, 1936. Ч. 7–8 (липень-серпень). С. 28; *М. А. В Юнацькій Школі* // Літопис Червоної Калини. Львів. 1931. Ч. 10 (жовтень). С. 18–20; *Отрешко-Арський М.* Воєнні школи армії УНР (Спільна Військова Школа – Спільна Юнацька Школа) // Тризуб. Нью-Йорк, 1973. Ч. 71 (квітень-травень-червень). С. 9–18; *Буткевич Л.* Спільна військова школа // Тризуб. Нью-Йорк, 1977. Ч. 81

ристання наведених в них фактів вимагає ретельного їх співставлення з даними, отриманими з інших джерел. У цьому відношенні слід окремо згадати про збірку документів «Армія за дротами», яка містить цілу низку цінних документів, і зокрема – повнотекстові копії рапортів генерала М. Шаповала, групове фото юнаків та старшин СЮШ (вересень 1921 р.) та поодинокі світлини останніх, а також відбитки програмок культурно-мистецьких імпрез, до організації яких долучались старшини та юнаки СЮШ¹².

У пропонованому нарисі «таборової» історії Кам'янецької пішої юнацької школи – Спільної юнацької школи Армії УНР були використані всі наявні на цей час архівні та опубліковані джерела, що дозволило здійснити первісну реконструкцію основних напрямів її діяльності (під час її інтернування в таборах Польщі). Слід відзначити, що не всі етапи функціонування Школи були висвітлені докладно, зокрема досить фрагментарно висвітлено останній період її існування (осінь 1922 – літо 1924 рр.), що дозволяє сподіватись на продовження дослідження історії Школи з метою створення цілісної картини таборового повсякдення юнаків та старшин СЮШ.

(травень-червень-липень). С. 16–18; *Отрешко-Арський М.* Воєнні школи Дієвої армії УНР // Тризуб. Нью-Йорк, 1973. Ч. 71. С. 9–18 та ін.

¹² *Армія за дротами.* Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 23–26, 133–150, 347, 356.

1

КАМ'ЯНЕЦЬКА ПІША ЮНАЦЬКА ШКОЛА АРМІЇ УНР У СІЧНІ–ТРАВНІ 1921 Р. («ЛАНЦУТСЬКА ДОБА»)

1.1. Початок інтернування Школи в таборі Ланцут

З початком інтернування Армії УНР Кам'янецька піша юнацька школа (начальник – генерал-хорунжий Микола Шаповал) була розміщена у таборі Ланцут (з 29 листопада 1920 р.). На цей час до її постійного складу належало близько 40 старшин та понад 300 юнаків та козаків (з немущтрової сотні). Разом з кількома старшинами до Ланцуту прибули їх родини (загалом 16 жінок і четверо дітей). Ця категорія старшин отримала можливість проживати поза табором – в орендованих у місті кімнатах, що дозволяло забезпечити хоча би мінімальний рівень побутових зручностей. Натомість решта особового складу Школи була розміщена у двох бараках у таборі, що майже цілком унеможливило продовження навчання юнаків¹³.

¹³ Українська революція. Документи 1919–1921 / Ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1984. С. 422.

Намагаючись поліпшити становище Школи, генерал М. Шаповал запропонував перенести її до іншого табору, в якому були би створені кращі умови для її нормального функціонування. Попередньо таким табором було визначено Вадовиці, і вже у січні 1921 р. М. Шаповал провадив у цій справі інтенсивне листування з головою Української військово-ліквідаційної місії генерал-поручником В. Зелінським¹⁴. Але досить скоро з'ясувалось, що обраний для Школи новий табір є цілком невідповідним для її перебування, і що тамтешня польська військова влада не вживатиме жодних заходів для створення КПЮШ навіть мінімальних умов для нормалізації її роботи.

З огляду на це М.Шаповал почав наполягати на доцільності залишення Школи на старому місці, висловлюючи у приватному листі (від 28 січня 1921 р.) до В. Зелінського побоювання, що переїзд Школи до Вадовиць, де вже перебували інтерновані частини Військ УНР, поставить КПЮШ у складне становище саме через відсутність вільних приміщень. Відтак, на його думку, могла повторитись ситуація з Ланцутом, де після приїду інших частин інтернованих комендатура табору на початку 1921 р. «збила всіх, жінок, мужчин, дітей купою в бараках» (з порівнянні з новопрібулими особовий склад КПЮШ перебував у досить задовільних умовах)¹⁵. Намагаючись пристосуватись до таких умов, більшість старшин Школи, за висловом М. Шаповала, «пускалася в різні приватні промисли», і лише частина постійного складу КПЮШ сумлінно виконувала свої обов'язки командирів та вихователів юнацтва. Перманентні труднощі призвели до того, що «лінивий та деструктивний[...] елемент став виявляти себе з більшою силою, дезорганізуючи і утруднюючи і так тяжкі умовини праці»¹⁶.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 31, 32.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 5.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 74зв.

Такі явища вимагали негайного реагування, і часом прийняття начальником КПЮШ непростих рішень про усунення окремих старшин зі Школи. М. Шаповал, зокрема, вчинив так щодо кількох приряджених до неї старшин, які проходили тут повторний курс навчання, виконуючи при цьому добову службу як старшини, але в інших питаннях були трактовані начальником Школи як юнаки (без дисциплінарних прав). В архівних документах присутній рапорт (від 5 січня 1921 р.) одного з таких старшин – хорунжого Андрія Швеця, в якому він скаржить на дії М.Шаповала, а також міститься інформація про звільнення зі Школи хорунжого Олександра Беккера¹⁷.

Довший час не могла бути вирішена проблема організації регулярного навчання – бо ще й 13 березня 1921 р. начальник Школи М. Шаповал звертався з проханням до коменданта табору надати «приміщення для її органів керування та інспекційних», 3–5 кімнат для облаштування класів, достатню кількість перепусток¹⁸. Внаслідок цього за першу половину березня 1921 р. для юнаків було проведено лише 74 лекції з різних предметів (тактики, топографії, стрілецької справи, артилерії та інструкторського навчання), крім того відбулось кілька занять з розбору статутів (дисциплінарного, муштрового, польового, внутрішньої та залогової служби), а у Шевченківські дні було прочитано чотири реферати про життя та творчість Кобзаря¹⁹ (ще кілька викладів юнакам у березні 1921 р. провів проф. Іларіон Свенціцький)²⁰. Такий стан справ М. Шаповал пояснював заборонаю вільного переходу з блоку в

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 233, арк. 2–3зв., 4.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 27, арк. 242–242зв.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 106. Крім того, юнаки КПЮШ 11 березня 1921 р. улаштували концерт в пам'ять Т. Шевченка з хоровими співами та сольними виступами (див.: ЦДАВО України, ф. 4007, оп. 1, спр. 17, арк. 46).

²⁰ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 45.

блок, внаслідок чого старшини та лектори були змушені «для читання лекцій[...] крадькома переходити з бльоку в бльок, перелізаючи через дрiт i жуючи собі одяг»²¹.

Ще однією причиною малої iнтенсивності занять було незадовільне харчування юнаків, i як наслідок – слабкий стан їх здоров'я, що не дозволяв проводити більше ніж двi лекції на добу, бо понад цю кількість юнаки просто їх не сприймали. Для навчання Школа у цей час мала тільки два приміщення (у т.ч. їдальня), які використовувались й iншими частинами, що перебували в таборі. В силу цього значна кількість занять проводилась просто в бараках, де дуже скупчено мешкали юнаки, при чому аби не заважати рiзним класам, лекторам доводилось їх виводити поперемінно рiзні класи «на повітря, де юнаки слухали лекції стоючи»²².

Додатково ускладнювало становище викладачів та юнаків та обставина, що в першій половині березня 1921 р. польська комендатура зажадала переїзду до табору тих старшин Школи, які мали родини та проживали в орендованих кімнатах у місті Ланцут. При цьому їм не було надано окремих приміщень чи кімнат для поселення їх родин, відтак всі вони були змушені мешкати в загальних бараках (хоча в iнших таборах до iнтернованих українців такі обмеження не застосовувались)²³.

Пояснюючи логіку ухвалення такого рішення польський комендант у одному із своїх роз'яснень зазначав, що в такий спiсiб старшинам буде простіше подавити приклад виконання своїх службових обов'язків та вiдданості вiйськовому обов'язку, а справу їх окремого розселення в таборі покладав на командування групи Вiйськ УНР в Ланцуті²⁴.

²¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 2–2зв.

²² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 2зв.

²³ ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 27, арк. 233; ф. 2292, оп. 2, спр. 58, арк. 33.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 27, арк. 231.

Скупченість старшин у таборі призводила до різного роду персональних конфліктів, які інколи мали цілком дріб'язковий характер, і радше свідчили про граничну нервову перевтому декого зі старшин Школи. Один з таких конфліктів стався 25 березня 1921 р. між командиром немущтрової сотні хорунжим Костянтином Блонським і панотцем СЮШ Никандром Никитюком, які після довгого очікування обіду пересварились між собою щодо того, хто і на якому місці сидітиме в їдальні цього разу. Після цього обидва написали рапорти на ім'я М. Шаповала рапорти, в яких намагались представити цей конфлікт у вигідному для себе світі, К. Блонський до того ж – згадав про цілу низку дійсних або уявних «провин» священника під час служби²⁵.

Гранична моральна втома декого зі старшин та юнаків СЮШ проявлялась і у випадках нестатутних відносин між ними, як це, зокрема, мало місце 30 березня 1921 р. Цього дня стався конфлікт між вартовим старшиною в Школі хорунжим Яськевичем і колишнім юнаком Віктором Цимбалом у присутності ще цілої низки юнаків СЮШ та старшин інших підрозділів, коли останній під час повторного з'ясування стосунків назвав вартового старшину «свинею». У свою чергу хорунжий Яськевич завдав В. Цимбалу «образи способом удару». Як йшлося у рапорті ч.18 (від 2 квітня 1921 р.) полковника Миколи Єлчанінова, якому було доручено М. Шаповалом розслідування цього інциденту, хорунжий Яськевич – завдаючи цього удару – «не раховал добр[одія] Цимбала ні яко юнака, ні яко підлеглого, а як звичайну людину його образившую і порушившого порьядок [і] правила пристойності в місці розташування Школи», в якій він в цей момент виконував вартову службу²⁶ (через брак відповідних документів

²⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 64, арк. 9–9зв, 10–10зв.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 64, арк. 16.

не видається можливим встановити як був покараний хорунжий Яськевич і В. Цимбал у дисциплінарному відношенні – *авт.*)²⁷.

Майже фатальне становище юнацтва Школи у таборі привернуло увагу таборового часопису «Наша зоря», який, подавши коротку інформацію про його становище в таборі – «[юнаки] ходять напівоберті, голодні, безпорадні, продають білизну, або торгують тютюном чи бутербродами[...] харч кепський, навчання не проводяться навіть муштрові, не говорячи про клясові», закликав решту інтернованих надати їм хоч якусь допомогу²⁸. Подана таборовим виданням картина лише почасти віддзеркалювала дійсний стан юнацтва Школи: якщо стосовно декого з юнаків подана картина цілком відповідала дійсності, то твердження про припинення навчання в СЮШ – було повністю голосливим.

Тим не менш ситуація в Школі була дійсно ледь не драматичною, що спонукало М. Шаповала «довірочно» звернутись до начальника Військово-похідної канцелярії головного отамана Олександра Виговського з листом (ч.9/т від 29 березня 1921 р.), в якому його автор намагався «представити[...] положення школи в даний момент з проханням ознайомити із ним пана Головного Отамана і Військового Міністра», бо сам М. Шаповал не мав можливості прибути особисто. На думку автора листа, становище Школи було просто «катастрофальне», бо її юнаки змушені були «перечекати цілих 4 місяці в зморюючому

²⁷ Вимагає додаткового прояснення точніша «ідентифікація» одного з учасників цього конфлікту – хорунжого Яськевича. Справа в тім, що в штаті Школи на цей час дійсно перебував сотник Сава Яськевич, якого у 1921 р. (докладніших даних бракує) з невідомих причин було деградовано в козаки і виключено зі школи. Якщо це одна особа, то можна припустити, що він був покараний саме за це «рукоприкладство» до свого колишнього підлеглого – *авт.*

²⁸ Рятуйте наше юнацтво! // Наша Зоря. Ланцут, 1921. Березень. Ч. 5 (посторінкова пагінація відсутня – *авт.*).

стані», у постійному очікуванні на переїзд (бо начальник Школи вживав для цього всіх можливих заходів), і зрештою продовжувати військове навчання²⁹.

Апелюючи перед цим до голови Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві генерала Віктора Зелінського, М. Шаповал просив хоча би мінімально полегшити режим утримання для Школи, враховуючи її специфіку, а також отримати через міністерство військових справ Польщі дозвіл на виділення 3–4 кімнат для проведення лекцій. М. Шаповал звертав увагу на те, що тільки він довгий час мав перепустку (і лише до 21.00), яка дозволяла йому вільно пересуватись в таборі та поза ним. І лише у кінці березня комендатура видала ще 12 номерних перепусток, яких «тільки-тільки хватає проводити кволе життя як військовій одиниці, а не Школі». Не мали перепусток і лектори Школи, внаслідок чого деяка кількість лекцій просто не відбувалась. Обурювало М. Шаповала й те, що після 4-х місяців проживання у місті сімейних старшин (за умови наявності у них відповідних коштів для оренди помешкань) – таке право у них було відібрано польською комендатурою, і нині у бараках Школи «мужчини, жінки та діти розміщуються всуміш, купно»³⁰.

Всі протести проти цього комендатурою просто ігнорувались, і в усіх проханнях начальника Школи комендантом табору було категорично відмовлено. Старшини і юнаки не мали права тимчасово залишати табір навіть раз на тиждень, не маючи можливості віднести власну білизну до прачки. Школа не мала можливості й відправляти своїх кур'єрів до Тарнова чи Варшави, бо комендатура обмежила їх кількість п'ятьма на місяць для цілого табору. У Ланцуті «всі сидять замкнутими в дуже

²⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 3.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 3-3зв.

тісному таборі, поділеному на три часті, поміж котрими вільного руху не існує». В такій ситуації «проводити вправи, навчання, гру, муштру цілком унеможливлено: нема ані одного квадратного метра, де-б можна було це вільно робити – скрізь заборонено». При цьому, відзначав М. Шаповал, інструкція про розміщення інтернованих зобов'язувала комендантів таборів створити належні умови для їх перебування³¹.

Стан харчування юнаків Школи також залишав бажати кращого: продукти видавались з постійним запізненням в день приготування їжі, так що обід відбувався о 16–18 годинах, «ранком кава через брак дров дуже часто не вариться». Дуже кепським було те, що «органи керування Школою, інспекційні, культурно-просвітні, навчання[...] з причини категоричного відмовлення дати потрібні для цих цілей помешкання, зовсім не функціонують, а спроба М. Шаповала проводити канцелярію на його приватному помешканні була заблокована комендатурою табору³².

М. Шаповал нагадував, що старшинам Школи не виплачується за останні п'ять місяців грошового утримання, про «повну відсутність грошей на організаційні потреби Школи, [...] нічим неоправданий режим останнього місяця, неумотивовану, підриваючу та руйнуючу дисципліну в Школі, систему, понижаючи в корні престиж Української власті», наслідком чого юнаки опинились у «тяжкому, тупиковому стані». Відтак, якщо не вжити рішучих заходів, то на думку М. Шаповала невдовзі можна буде очікувати на «масову дезерцію»³³, яка «вже

³¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 3зв.–4.

³² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 4.

³³ Щоправда, кількісне співставлення постійного і перемінного складу Школи у березня-квітні 1921 р. дозволяє зробити висновок про порівняно незначний її відсоток (можливо, що йшлося про кількох осіб). Станом на 16 березня 1921 р. у складі Школи було 35 старшин постійного складу,

розпочалася». У кінці свого листа М. Шаповал вжити «заряджень самих екстрених в найскоріший час аби вивратувати Школу із такого тяжкого положення», підсумовуючи, що «далі так не можна»³⁴.

1.2. Особливості організації навчального процесу в Кам'янецькій пішій юнацькій школі

В очікуванні організаційно-матеріальної допомоги від командування Армії УНР М. Шаповал докладав максимальних зусиль для забезпечення навчального процесу в Школі. У другій половині березня юнакам були прочитані 202 одногодинні лекції, у т.ч. з тактики (5), топографії (19), стрілецького діла (14), методики національного виховання (10), польового (11), внутрішнього (14) і залогового (13) статутів. Лише одне заняття було проведено з телефонного діла, муштрового і дисциплінарного статутів, артилерії і зв'язку. Такий стан справ дозволяв М.Шаповалу констатувати, що «навчання як і раніш іде з великими труднощами», і то головним чином через відсутність у таборі достатньої кількості викладачів, які не мають коштів та відповідних дозволів на приїзд до Ланцуту. М. Шаповал окремо відзначав, що проведенню навчання в СЮШ заважали цілком ненормальні умови таборового життя в

три лектори та 311 юнаків. За місяць ці показники практично не змінились (лише незначно скоротилась кількість лекторів). І тільки станом на 1 травня 1921 р. кількість юнаків зменшилась до 294 осіб, хоча документів, які би засвідчували причину відсутності цих 17 юнаків, не віднайдено. Див.: ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 2, 7, 8, 16.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 4–4зв.

Ланцуті, які знесилювали і нервували юнаків та лекторів, «викликаючи напружені взаємини між ними»³⁵.

Проведення навчання в Школі додатково ускладнювали й амбіції запрошеного лектора генерал-хорунжого Ілька Мартинюка, який деякий час викладав юнакам курс тактики, але в кінці березня 1921 р. без жодних пояснень відмовився це робити. За оцінкою М. Шаповала, генерал І. Мартинюк тримався «будіруюче», регулярно контактував з усунутими зі Школи за «глибоко-антидисциплінарні включно до кримінальних та аморальних» вчинки старшинами, які завжди знаходили у нього «гостинність, моральну підтримку». Неприйняття у М. Шаповала викликало й те, що при вході до старшинської кімнати начальника Школи генерал І. Мартинюк не підводився сам і не подавав як старший за військовим званням команди «Панове старшини, [струнко!]», що кожного разу створювало незручність для всіх присутніх (з «довірочного» рапорту М. Шаповала № 14/Т від 3 квітня 1921 р. 3-му генкварту генштабу Армії УНР)³⁶.

І. Мартинюк відмовлявся бувати на тих заходах, де би міг бути присутнім М. Шаповал, а одного разу в розмові з начальником Школи І. Мартинюк заявив, що він йому не підлягає (так само як й інспектору класів КПЮШ), будучи прирядженим до Генерального штабу Армії УНР. Таке позиціонування І. Мартинюка змусило М. Шаповала усунути його 2 квітня 1921 р. зі Школи, бо генерал хоча й був кадровим старшиною, але через його «хоробливо розвинуту амбіцію та претенціозність[...] [і] повну недостачу чуття військової вихованості[...] давав своїм антидисциплінарним поведженням шкідливий та виломом-

³⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 8-8зв.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 20; спр. 64, арк. 15; ф. 1078, оп. 2, спр. 235, арк. 1.

вий приклад для цілого складу Школи»³⁷. Слід визнати, поведінка І. Мартинюка дійсно була цілком безвідповідальною, а його спроби влаштувати обструкцію начальнику Школи змушували останнього до невідкладного реагування³⁸, і вже на початку травня ц.р. його було переведено до складу запасових військ Армії УНР.

Квітень 1921 р. приніс КПЮШ зміни на краще – у Школі збільшилась кількість викладів, зокрема – протягом першої половини квітня юнакам було проведено 86 викладів, а також ще 84 «інструкторських і муштрових навчань», проте у підписаному М. Шаповалом інформаційному зведенні про стан Школи містилась констатація того, що для «справи навчання юнаків бракує лекторів», в силу чого ціла низка дисциплін (артилерія, тактика, фортифікація, адміністрації, військова історія, гіпология, гігієна) не викладаються належним чином або взагалі не читаються³⁹. Але попри це М. Шаповал був переконаний, що Школа все ж таки забезпечувала передачу своїм вихованцям достатньої суми спеціальних знань, а особовий і перемінний склад Школи давав «взірцевий приклад во всіх відношеннях» (рапорт ч. 692 від 16 квітня 1921 р.)⁴⁰.

Ознайомлення з документами, і зокрема – з інформаційною довідкою «Стан навчання в Кам'янецькій Українській Юнацькій Школі» протягом другої половини квітня 1921 р. (за підписом М. Шаповалом) – дозволяє стверджувати, що позитивні зрушення дійсно мали місце. Хоча навчальний процес у цей час забезпечували 35 муштрових (курсівих) старшин Школи і тільки два штатні лектори, їх силами було проведено 79 лекцій (тривалістю

³⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 20–20зв.; спр. 64, арк. 15–15зв.; ф. 1078, оп. 2, спр. 235, арк. 1зв.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 9–9зв.

³⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 7зв.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 233, арк. 10.

50 хвилин кожна). Юнакам⁴¹ були, зокрема, прочитані лекції з тактики (5 викладів), топографії (11), стрілецького діла (8), методики національного виховання (10), телефонного діла (3), польового, муштрового, залогового і дисциплінарного статутів (відповідно – 10, 6, 10, 4), статуту внутрішньої служби (6); також проводились бесіди з релігійної тематики. Для старшин Школи було організовано 11 викладів з метою підвищення їх професійних знань (з методики, топографії, «перспективних сьомок (зйомок)»). Школа у повному складі прослухала дві двохгодинні лекції проф. В. Біднова («Національне відродження України», «Політичний та економічний стан України за часів Б. Хмельницького»). Також були розпочаті виклади з іноземних (німецька і французька) мов, регулярно відбувалось й інструкторське та муштрове навчання юнаків (загалом відбулось 77 занять)⁴².

На кінець квітня ситуація в таборі поліпшилась настільки, що 30 квітня 1921 р. М. Шаповал у своєму рапорті до начальника Української військово-ліквідаційної місії генерала В. Зелінського просив про залишення Школи в Ланцуті, де «й бараки ліпше й кліматичні умовини; а режим то нині цілком добрий і цілий табор ним задоволений»⁴³. На цей час Школа мала «4 кімнати під кляси, лектора були набрані по всім предметам і навчання[...] проводилось повним темпом: щоденно 5 годин – 2 години муштри, 3 години в клясах». У травні 1921 р. при Школі діяло «старшинське казино з окремою кухнею, штаб Школи зі всіма трьома, муштровим, господарчим та ученим відділами, бібліотека з читальнею, цейхгаузи, шевська і

⁴¹ Станом на 1 травня 1921 р. у Школі навчалось 294 юнаки (204 – в піхотному відділі, 58 – в кінному, 32 – в гарматному) див.: ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 233, арк. 16.

⁴² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 13–13зв.

⁴³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 233, арк. 12.

кравецька [майстерні], юнацька кооперативна крамничка», а також гауптвахта⁴⁴. Для тих юнаків, хто потребував поліпшеного харчування після хвороби, у таборі було створено «барак реквалісцентів» (одужуючих), в якому вони отримували додатковий пайок⁴⁵.

Своїм черговим рапортом (ч. 894 від 8 травня 1921 р.) М. Шаповал повідомляв генерал-квартирмейстеру Військ УНР (очевидно – полковнику В. Сігаріву – *авт.*) про значне поліпшення «умовин пробування Школи в Ланцуті, [...] через що є можливість поширити працю навчання юнаків, так щоб кожної доби відбувалось не 3, а 4 лекції, крім 2-х годин муштри». Важливим на думку М. Шаповала було й те, що юнаки ставились «до науки добре і досить бадьоро, не зважаючи на брак одягу, білизни і взуття» (підкреслено в тексті – *авт.*)⁴⁶.

У цей час до викладання в Школі вдалось залучити досвідчених військовиків Армії УНР, зокрема генштабу підполковника Василя Чабанівського, полковників Олександра Ковальського і Михайла Мішакова та ін. Водночас М. Шаповал просив про відрядження до Школи ще низки старшин, зокрема – генерал-поручника Миколи Коваль-Медзведського, генерал-хорунжого Антона Масляного, полковника Бориса Неїла, підполковників Павла Волошинова і Бориса Снігірива, Івана Шендрика та ін.⁴⁷ (перші троє зуміли долучитись до роботи з юнаками СЮШ). Тоді ж юнакам були прочитані кілька лекцій з географії України (лектор – проф. Степан Рудницький) та українського письменства (професори Богдан Лепкий і Іларіон Свенцицький). Останній, зокрема, провів виклади на такі теми: «Суспільна праця українського письменства»,

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 30зв.; спр. 58, арк. 88зв.

⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 89.

⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 10.

⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 10–11, 15; спр. 233, арк. 10.

«Котляревський і Шевченко», «Франко і Винниченко», а також мав «вільні бесіди з слухачами на прочитані теми»⁴⁸.

Станом на травень 1921 р. Школа в організаційному відношенні поділялась на піший курінь на чолі з сотником Володимиром Немоловським (у складі трьох сотень), кінний дивізіон на чолі з полковником М. Єлчаніновим (у складі кінної сотні під командою підполковника Костянтина Цурканова та батареї під командою полковника Вячеслава Ленартовича) та немушрову сотню на чолі з прирядженим до Школи поручником Костянтином Блонським. Школа мала свою бібліотеку (бібліотекар – хорунжий Михайло Дехтяр), лікарську допомогу юнакам надавали старший лікар Семен Отамановський і лікарський помічник Михайло Теліга⁴⁹. Обов'язки інспектора класів Школи виконував полковник Микола Лорченко, помічника начальника – полковник Валентин Трутенко, заходами якого в таборі при КПЮШ була облаштована церква, яка використовувалась для потреб усього табору (пізніше її було вивезено до Вадовиць)⁵⁰. Службу Божу в ній провадив священник о. Никандр Никитюк⁵¹.

Великі надії старшини СЮШ покладали на приїзд до табору під час Великодніх свят (1 травня 1921 р.) військового міністру Уряду УНР генерала М. Омеляновича-Павленка, але пропозиції останнього щодо подальшого формату роботи Школи лише викликали нерозуміння її викладацького складу, привнісши лише нервозність в його середовищі. Міністр запропонував не поповнювати надалі Школу новим контингентом курсантів, залишивши її у такому стані до випуску всіх класів Школи. Заміною КПЮШ мали стати, на його думку, утворені при деяких

⁴⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 7, 16зв.

⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 16.

⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 27, арк. 477.

⁵¹ ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 27, арк. 556.

дивізіях окремі юнацькі школи з кожного роду зброї, в яких і відбуватиметься підготовка майбутніх молодих старшин. Фактично це означало, що КПЮШ за деякий час має бути ліквідована з огляду на відсутність перемінного складу та невиконання своїх безпосередніх функцій. М. Шаповал вважав реалізацію цього плану недоцільним і навіть шкідливим, бо це тільки призвело би до роз'єднання лекторських сил, а також до того, що цим новим школам елементарно бракувало би підручників⁵². Зрештою, запропонований М. Омеляновичем-Павленком новий формат поповнення інтернованої Армії УНР молодими старшинами так і залишився на рівні ідеї, бо невдовзі останнього було відправлено у відставку.

15 червня 1921 р. Школа планувала здійснити випуск молодих старшин, в силу чого її постійний та лекторський склад докладали всіх зусиль для завершення їх фахової підготовки. Але рішення про переведення СЮШ до Вадовиць вже було ухвалено (наказ про її виїзд з табору був підписаний кількома тижнями перед цим, і його вже неможливо було відкликати)⁵³. Перед своїм від'їздом 2 травня 1921 р. КПЮШ отримала від Військового міністерства УНР 75 тис. марок польських «на подорож, допомогу й купівлю підручників» (15 тис. м.п. з цієї суми за вказівкою військового міністра Уряду УНР на той час М. Омеляновича-Павленка були витрачені на потреби жіночої громади КПЮШ)⁵⁴, що дозволило хоча би мінімально і на дуже обмежений час задовольнити елементарні потреби юнаків та старшин постійного складу Школи.

Як подає у своїх споминах один з курсантів КПЮШ – юнак Л. Буткевич, 16 травня 1921 р. особовий склад Школи

⁵² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 236, арк. 10–10зв.

⁵³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 233, арк. 6, 10.

⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 5–6, 14 зв., 74.

виїхав з Ланцуту⁵⁵, але напевно що ця подія сталась принаймні днем пізніше, про що свідчить матеріал (який був вилучений цензурою) з таборового часопису «Промінь». У одному з його номерів – у рубриці «Хроніка» – була розміщена інформація про раптове надходження наказу на виїзд школи у цей день, та ще й за відсутності начальника Школи. Все це витворило «переполох» (нервовний стан) у юнаків, які зібрались на стихійний мітинг. Зрештою, прихід польської варти поклав кінець галасуванню, яке через бездіяльність командування Школи могло зірвати її вихід на вокзал⁵⁶.

Отже, Школа з честю витримала всі складнощі перебування у таборі Ланцут, а її викладацький склад зумів забезпечити безперервність навчального процесу для юнацтва (хоч і в обмеженому форматі). Кожного дня КПЮШ доводилось долати труднощі, пов'язані з майже повною відсутністю підручників, олівців, навчального приладдя, відсутністю викладачів з деяких дисциплін, незадовільним харчуванням. Але це не впливало на згуртованість юнацтва Школи, серед якого не спостерігалось випадків дезертирства. Завдяки зусиллям командування та постійного складу КПЮШ навесні 1921 р. ситуація в Школі змінилась на краще, а навчальний процес в ній було інтенсифіковано. Таким чином, завдяки Школі в Армії УНР продовжувалась підготовка юнацтва, що мало надзвичайно важливе значення для процесу розбудови старшинського корпусу та згуртування інтернованих в Польщі Військ УНР.

⁵⁵ Буткевич Л. Спільна військова школа // Тризуб. Нью-Йорк, 1977. Ч. 81. С. 17.

⁵⁶ Промінь. Ланцут, 1921. 19 травня. Ч. 3. С. 20.

2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЮНАЦЬКОЇ ШКОЛИ У ТРАВНІ–ЖОВТНІ 1921 Р. («ВАДОВИЦЬКА ДОБА»)

2.1. Початкові труднощі налагодження роботи Школи у Вадовицях

16 травня 1921 р. КПЮШ була в екстреному порядку (півгодини на збори) вивезена з табору Ланцут, у зв'язку з чим її начальник генерал-хорунжий М. Шаповал був змушений залишити частину її постійного складу в цьому таборі для організації вивезення майна Школи⁵⁷. Провівши багато годин в очікуванні потягу, юнаки виїхали з вокзалу тільки вночі наступної доби. 19 травня 1921 р. КПЮШ у кількості 390 осіб (за іншими даними – 423 особи з 475 списочного складу Школи)⁵⁸ прибула до табору

⁵⁷ На повернення людей і майна Школи М. Шаповал у подальшому витратив багато сил та енергії – *авт.*

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 58, арк. 73зв.

Вадовиці, де була розміщена у одному бараку, розрахованому на 250 місць. З самого початку всім старшинам (у т.ч. й начальнику Школи) було відмовлено в окремих помешканнях та запропоновано розміститись у відведеному для КПЮШ бараку. За оцінкою М. Шаповала, висловленою в рапорті до 3-го генерал-квартирмейстера Армії УНР від 29 травня 1921 р. (ч.1230), у Вадовицях Школа «попала в умовини в десять разів гірші чим були в Ланцуті по всіх відношеннях – харчовому, розташування, режиму й проведенню навчання, як також організаційно-військового життя».

Сам табір у порівнянні з Ланцутом справляв «гнусне враження» з огляду на своє розташування і особливостей будови самого табору – «в низині[...] велика сирість, ані одного дерева, низенькі прогнівши, криті толем бараки, збиті до кучі, страшна тіснота, з маленькими вузькими проходами». Також начальник Школи відзначав ненормальну скупченість вояцтва у бараках, коли норма заселення в них кожного разу перевищувалась у 1,5 рази. Внаслідок цього постійний та перемінний склад Школи зіштовхнувся з такою проблемою як «блошиці, й взагалі самого різного роду паразитів та величезна маса щурів, щурів колосальних розмірів, вагою до двох кілограмів»⁵⁹.

З огляду на такий стан Школи М. Шаповал 10 червня 1921 р. звернувся до В. Зелінського з рапортом, в якому не шкодував на емоційні вислови щодо становища Школи у Вадовицях. За його оцінкою, це було «щось страшне», а саме переведення було здійснено «з метою знищити Школу». Всі обіцянки про переведення КПЮШ на цивільний стан у Вадовицях (за умови формальної її реорганізації у «Сокільське товариство») виявились цілком безпідставними. КПЮШ опинилась у таборі, адміністрація якого трактувала інтернованих радше як полонених, внаслідок

⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 30–30зв.

чого «справа Школи стоїть так, що Школа як школа в даний момент перестала існувати, що вона зараз перебуває у стані прострації», внаслідок чого в КПЮШ з'явилося таке явище як дезертирство (8 юнаків подались до ЧСР), між тим як у Ланцуті цього зовсім не спостерігалось⁶⁰. Також начальник Школи звернувся і до військового міністра уряду УНР на той час генерала М. Безручка і навіть міністра закордонних справ, образно класифікувавши факт переведення Школи з Ланцуту до Вадовиць як «другий Збруч», зазначивши, що нових умовах КПЮШ прийде «до руїни»⁶¹.

У ще одному рапорті до 3-го генерал-квартирмейстера (червень 1921 р.)⁶² про становище інтернованих у Вадовицях М. Шаповал повідомляв про «страшну спеку і духоту» в бараках, з огляду на що таборяни чекають на наближення вечору та нічний відпочинок, який теж стає в таборі випробуванням, бо «паразити не дадуть замкнути очі. А щури впрост скачуть через голову». Інтернованим немає можливості ані кроку ступити, бо територія табору визначена дротяною огорожею, вихід поза яку суворо контролюється, а вночі вхід до табору заборонений навіть командирам частин. Винайняти кімнату в місті теж є майже неможливою справою як через дорожнечу оренди (до 4000 м.п.), так з огляду на фактичну відсутність будь-яких вільних помешкань. М. Шаповал звертав також увагу на те, що «в тісному оточенні Запорізької та Окремої Кінної Дивізії, де така маса політиканствующих, розкладового деморалізуючого елемента, з пануючою скрізь московською мовою» проведення виховної та навчальної роботи з юнаками супроводжується додатковими труднощами⁶³.

⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 36-36зв.; спр. 58, арк. 123зв.

⁶¹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 38зв.

⁶² Без зазначення точної дати – *авт.*

⁶³ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 39; спр. 58, арк. 88зв.–89.

Але і в такому оточенні М. Шаповал весь цей час докладав максимальних зусиль для «маргіналізації» російської мови в Школі (яка ще восени 1920 р. була у КПЮШ домінуючою), та зумів домогтись того, що «українська мова навіть поза службою і в приватному життю стала панувати»⁶⁴. У Вадовицях ця боротьба досягла свого апогею, бо «русифікаційна робота, що провадилась в таборі, російські газети, мова, пісні, бібліотека, агітація за ліквідацію і від'їзд до Французьких колоній (йшлося про запис до Французького іноземного легіону – *авт.*)» вже не могли захитати рішучості юнаків Школи послуговуватись тільки українською⁶⁵.

Найголовнішим було те, що і в таких умовах командуванню Школи та її викладацькому складу вдалось забезпечити проведення щоденних занять. Упродовж травня-червня 1921 р. юнакам пішого і кінного відділів КПЮШ викладались такі дисципліни як тактика (100 год.), топографія (40), фортифікація (12), артилерія (12), «наставлення для стрільби з рушниць» (40), «кулеметне діло» (70), українська мова (20), історія України (12), географія України (6), українська література (12), військова історія (16), діловодство (8), господарство (12), законодавство (8), гіпнологія (6), гігієна (12). Також у них відбулись заняття зі статутів – внутрішньої служби (16), карного (6), польової служби (40), залогового (8), муштрового (14); крім того, юнаки займались муштровим навчанням (100), гімнастикою (40), фехтуванням (20)⁶⁶. Юнакам гарматного відділу (крім зазначених дисципліна) додатково викладались 8 спеціальних курсів: теорія артилерії (60), тактика артилерії (24), правила стрільби (50), матеріальна частина артилерії (42), алгебра, геометрія, тригонометрія, механіка

⁶⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 69.

⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 69.

⁶⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 240, арк. 1, 3.

(загалом 90)⁶⁷. У цей час освітній процес в Школі забезпечував 31 викладач, у т.ч. генерал-поручник С. Дядюша, генерал-хорунжий О. Пороховщиків, полковники Сігарів, Рощицький, Крицький, Науменко, Волощинів, Сулковський та ін. Ними викладалось 38 військових та загальноосвітніх дисциплін⁶⁸.

Характеризуючи майбутніх випускників Школи, М. Шаповал у своєму рапорті ч. 1061 від 16 червня 1921 р. до 3-го генерал-квартирмейстера полковника В. Сігаріва відзначав, що «намічені до іменування старшинами[...] юнаки в своїй переважаючій більшості належать до тих, котрі в різні часи проходили курси і різних юнацьких школах, числять за собою 2–3 роки перебування в юнацькому стані, а взагалі всі перебували на військовій службі по де-кілько років, практично во всіх родах військового життя та діяльності вправлені»⁶⁹. У цей час до випуску готувались юнаки пішого відділу (31 особа) і кінного (36 особа) відділу⁷⁰. Термін їх навчання та іспити мали закінчитися 14 липня 1921 р., і вже наступного дня, на думку М. Шаповала, їх можна було іменувати хорунжими.

Щоправда, дійсність внесла свої корективи – і цього дня юнаки завершили тільки курс навчання, а випускні

⁶⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 240, арк. 2. Слід відзначити, що в повсякденні юнаків знаходився час й для відпочинку – коли дехто з них брав участь в загальнотаборових культурно-мистецьких акціях, як це мало місце 12 липня 1921 р., коли струнний оркестр СЮШ долучився до підготовки однієї з таких імпрез двома своїми музичними номерами (див.: ЦДАВО України, ф. 4007, оп. 1, спр. 17, арк. 50; див. також: Армія за дротами. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 347).

⁶⁸ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 544, арк. 110–110зв.

⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 230, арк. 2; ф. 2292, оп. 2, спр. 58, арк. 111.

⁷⁰ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 58, арк. 99зв. (див. також списки майбутніх випускників: ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 230, арк. 4–4зв., 5–5зв.; спр. 58, арк. 102–102зв.).

іспити у них тривали ще два тижня. 28 липня 1921 р. був підписаний наказ про підвищення юнаків у перший старшинський ранг, проте він не був оголошений до 11 серпня – дня, коли до табору прибув Голова Директорії і Головний Отаман Військ УНР С. Петлюри, у присутності якого 30 юнаків пішого і 36 юнаків кінного відділів Школи були іменовані хорунжими⁷¹. Цей день назавжди закарбувався у пам'яті молодих старшин, дехто з яких залишив про нього свої емоційні спогади⁷². Випускникам Школи мала вручатись нагрудна відзнака, яка засвідчувала завершення ними повного курсу навчання в СЮШ. Її опис був затверджений головною командою Військ УНР в окремому наказі, проте саму відзнаку було виготовлено значно пізніше (не раніше другої половини 1930-х рр.)⁷³.

Невдовзі після випуску Кам'янецька піша юнацька школа наказом Головної Команди Військ УНР № 2 від 27 липня 1921 р. була перейменована в Спільну (Державну) юнацьку школу (СЮШ). В організаційному відношенні вона поділялась у цей час на піший курінь, кінний дивізіон, гарматний і господарчий відділи⁷⁴. Виявом довіри до СЮШ та її викладацького складу стало створення 4 серпня 1921 р. при ній повторних двохмісячних курсів для 70-ти старшин 1-ої Запорізької стрілецької дивізії, на чолі з підполковником Мальцевим (у навчально-лекційних справах він підлягав інспектору клас СЮШ)⁷⁵. З числа

⁷¹ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 1, спр. 129, арк. 11; ф. 1075, оп. 2, спр. 501, арк. 11.

⁷² Буткевич Л. Спільна військова юнацька школа // Тризуб. Нью-Йорк, 1977. Ч. 81. С. 16–18; Отрешко-Арський М. Воєнні школи армії УНР // Тризуб. Нью-Йорк, 1973. Ч. 71. С. 9–18.

⁷³ Рудиченко А. И., Тинченко Я. Ю. Знаки и награды Украины. Учредительные документы, изготовление, практика награждений, типы и разновидности (Раздел 1. Награды и знаки армии УНР; 19. Знак Объединенной военной (бывшей Юнацкой) школы (<https://www.arudichenko.com/ukr-r-1-syush>).

⁷⁴ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 501, арк. 4, 66.

⁷⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 66, 69.

слухачів згадуваних курсів були утворено дві чоти – 1-ша (28 старшин) для підготовки командирів куренів і 2-га (42 старшин) для вишколу командирів сотень⁷⁶. Це рішення засвідчило зростання авторитету СЮШ, хоча ідея підготовки старшин через дивізійні школи все ще знаходила своїх прихильників у частини генералітету Армії УНР. Прикметне, що С. Петлюра під час перебування у Вадовицях наголосив на важливості збільшення набору до Школи⁷⁷, що дозволяло їй командуванню впевненіше дивитись у майбутнє.

2.2. Поповнення перемінного складу Школи та заходи із зміцнення дисципліни

Цілком логічно, що після випуску постало питання про новий набір юнаків, причому генштаб плекав надії збільшити кількість юнацтва в Школі до 400 осіб⁷⁸, у зв'язку з чим належалося й поповнити лекторський склад СЮШ. Влітку 1921 р. вступити до неї висловила своє бажання значна кількість молодого вояцтва: зі Стшалкова – 70, Ченстохова – 23, Александрова – 82 особи⁷⁹. За деякий час до Юнацької Школи для складання вступних іспитів було відряджені 36 підстаршин і козаків 1-ї Запорізької і 26 вояків Окремої кінної дивізії (ОКД)⁸⁰. З огляду

⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 512, арк. 406; спр. 544, арк. 110зв.

⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 58, арк. 152.

⁷⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 236, арк. 11, 20.

⁷⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 236, арк. 15–17зв.

⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 501, арк. 4. Фактично до участі у вступних випробуваннях до СЮШ зі складу 1-ої дивізії були відряджені 38 вояків, двоє з яких з різних причин не були зараховані до Школи (див.: ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 58, арк. 157).

на те, що згадувані дивізії дислокувались в одному з СЮШ таборі, проблем із відрядженням на навчання до Школи практично не існувало. Між тим приїзд майбутніх слухачів СЮШ з інших таборів був ускладнений, бо в кожному окремому випадку це вимагало згоди польської влади.

Хоча вже невдовзі з'ясувалось, що не все гаразд і з юнаками зі складу ОКД, бо як йшлося у рапорті М. Шаповала до 3-го генерал-квартирмейстера (ч. 2003 від 2 вересня 1921 р.), троє юнаків після виїзду особового складу згаданої ОКД на роботи самочинно залишили Школу та відбули разом зі своїми частинами поза табір⁸¹. Це сталось внаслідок того, що командири частин не хотіли втрачати кращих молодих вояків, і вдавались до їх намовляння повертатись у свої полки. Зрозуміло, що останні дослухались до слів своїх старших начальників і залишали СЮШ, хоча це було тяжким порушенням військової дисципліни. Загалом так вчинило 12 юнаків, і лише троє з цього числа потім повернулись до Школи для навчання (рапорт М. Шаповала ч.2380 від 8 листопада 1921 р.)⁸².

Ще однією – хоч і не головною – причиною залишення навчання цими дванадцятьма юнаками був й тяжкий продовольчий стан інтернованих у таборі (на роботах таборяни мали хоч і не великий, але стабільний заробіток). У серпні 1921 р. серед юнацтва Школи збільшилась кількість «виснажених фізично і запалих на здоровлю юнаків». Намагаючись підтримати юнаків у Вадовицях командування Школи звернулась до польської комендатури з проханням про відведення окремого «бараку для реквалісцентів» (як це мало місце в Ланцуті), проте отримало категоричну відмову. В цій ситуації М. Шаповал зумів переконати у потребі надання допомоги Українській Горожанський Комітет у Львові, який асигнував на цю

⁸¹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 70.

⁸² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 236, арк. 7зв.

мету 25 тис. м.п. Завдяки цьому внеску для потребуючих юнаків з 20 серпня ц.р. був організований підвечірок (зварене на натуральному молоці какао (300 гр.), одне-два яйця, порція мамалиги або товченої на маслі картоплі)⁸³. На жаль з вичерпанням цих коштів справа відживлення юнаків припинилась через відсутність у державній скарбниці коштів для цієї мети⁸⁴.

Брак усього самого необхідного підштовхував частину юнаків (за прикладом інших таборян) до пошуків сезонної роботи поза табором, що вимагало тимчасового переривання навчання. Юнаки пропонували, аби така перерва настала для всіх курсантів – у свою чергу польська влада висловлювала свою готовність використовувати юнаків на добре оплачуваних роботах⁸⁵. Але військовий міністр Уряду УНР не дав на це своєї згоди, пообіцявши натомість забезпечити Школу всім необхідним. Відтак Школа залишалась в таборі, коли майже всі інші таборяни виїхали, але жодних своїх обіцянок міністр так і не виконав, з огляду на що матеріальний стан юнацтва продовжував стрімко погіршуватись⁸⁶.

Дехто з юнаків не витримував цих складнощів і не санкціоноване залишав Школу – як це зробив юнак кінного дивізіону Микола Плигач-Куртілін, який 17 серпня 1921 р. втік з табору «з метою ухилитись від військової служби», але був затриманий польською поліцією, і вже 31 серпня ц.р. він знову опинився у Вадовицях. Після цього він був допитаний прокурором 1-го Вищого військового суду поручником Кукловським, і як йшлося в «Акті обвинувачення» – «зізнав себе винним в інкримінуруемому

⁸³ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 67–67зв.; спр. 58, арк. 154-154зв., 155–155зв.

⁸⁴ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 89.

⁸⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 46зв.

⁸⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 71зв.

йому злочині – дезерції»⁸⁷. Через відсутність відповідних документів невідомо, який вирок ухвалив для нього військовий суд (якщо він відбувся), але можна з певністю стверджувати, що М. Плигач-Куртілін був виключений з числа юнаків Школи.

Не завжди на висоті залишались й деякі старшини СЮШ, які виявились не готовими до таборових випробувань. Як йшлося в одному з точно недатованих рапортів М. Шаповала (кінець серпня 1921 р.), нещодавно призначений господарем Школи сотник Юрій Маллер (буковинець, німець за походженням) умисно заплутав усю фінансову звітність, а головне – припустився значних зловживань на власну користь (розтратив 20 тис. м.п.). Він також намагався приховати це від командування Школи, для чого представив сфальшоване справоздання. З огляду на все це М. Шаповал наказав взяти сотника Ю. Маллера під арешт до гауптвахти СЮШ, але останній відмовився коритися наказам і «загрозив ужити фізичної оборони в случаї проби арештування його силою». Перебуваючи при цьому в старшинському приміщенні Школи, Ю. Маллер у присутності багатьох старшин «демонстративно зірвав свої українські відзнаки сотника із ковніра мундира і кинув [їх] на підлогу». Зрештою, його арешт було проведено озброєною польською вартою, після чого його було поміщено на таборову гауптвахту, з якої він невдовзі втік⁸⁸.

Борючись з такими явищами М. Шаповал дбав про реноме СЮШ, тим більше, що в цей час до неї продовжувався набір майбутніх курсантів. Прагнення залучити до Школи якомога більше слухачів спонукало М. Шаповала розіслати до всіх таборів обіжник, в якому роз'яснив умови вступу до Школи на чотири відділи – піший, кінний, гарматний, інженерний. Вступники на піший і кінний від-

⁸⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 64, арк. 70.

⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 64, арк. 56–56зв.

діли повинні були мати вищу початкову освіту (не менше 5-ти класів гімназії), на гарматний та інженерний відділи – повну закінчену середню освіту (т.зв. «матуру»). Для тих, хто не здобув вищої початкової освіти – у Школі існував підготовчий клас, після закінчення якого здійснювалось переведення до 1-ої класи Школи. У випадку відсутності підтверджуючих освіту документів – спеціальна комісія мала перевірити фактичний рівень знань вступника. Також були потрібними документ про відрядження для навчання, легітимація (посвідчення особи), медичне свідоцтво про стан здоров'я. Станом на 12 вересня 1921 р. навчатися у СЮШ зголосився 251 кандидат (142 – у пішому, 82 – у кінному, 27 – у гарматному відділі)⁸⁹.

21 вересня 1921 р. генерал-інспектор Військ УНР О. Удовиченко здійснив інспекцію Школи, відзначивши під час своїх оглядин, що її «внутрішній порядок життя відповідає Статуту». Юнаки та старшини (загалом 450 осіб)⁹⁰ досить добре проявили себе під час муштрових вправ, мали «добрий вигляд», що дало підстави О. Удовиченку відзначити у крацій бій організацію проведення стройових занять в СЮШ. Генерал-інспектор звернув увагу на ту обставину, що проходження юнаками теоретичних курсів не супроводжується використанням жодного з підручників через їх цілковиту відсутність. Засвоєння цих курсів відбувалось шляхом докладного конспектування лекцій з їх подальшим запам'ятовуванням, між тим у деякого з викладачів вже були підготовлені лекції до друку⁹¹. Це дало під-

⁸⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 236, арк. 9.

⁹⁰ До складу СЮШ входила також немуштрова сотня, до якої входили канцеляристи (5 осіб), кравці, шевці, сім джур (для генерала М. Шаповала, полковників Трутенка і Лорченка та ін.), продавці в кантинах, прибиральники в старшинських приміщеннях, каптенармус, інваліди (див.: ЦДАВО України, ф. 4007, оп. 1, спр. 146, арк. 2: список козаків немуштрової сотні, без дати).

⁹¹ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 473, арк. 40; ф. 1078, оп. 2, спр. 235, арк. 15.

стави О. Удовиченку вказати М. Шаповалу на доцільність облаштування у Школі своєї власної друкарні, тим більше що СЮШ розпоряджала значною кількістю власного паперу. В друкарні Школи могло би відбутись тиражування конспектів лекцій викладачів Школи, які могли би частково задовольнити потребу СЮШ у підручниках⁹².

Також О. Удовиченко вважав за доцільне «поповнити склад лекторів найліпшими фаховими силами» та призначити для викладання в Школі декількох старшин Генерального штаба, а «в майбутньому в склад лекторів допускати тих осіб, які витримують відповідний іспит»⁹³, але практична реалізація цих рекомендацій була дуже ускладненою через неможливість зібрати всіх потрібних Школі лекторів у одному таборі. Зрештою, генерал-інспектор дав позитивну оцінку СЮШ, ще раз наголосивши на необхідності її забезпечення різною військовою літературою і новітніми підручниками.

Надзвичайна ускладненість провадження навчального процесу спонукала М. Шаповала знову і знову підносити питання про переведення Школи до іншого табору. На його думку найкращим з них був Каліш, який мав розвинуту інфраструктуру значне число старшин, яких можна було залучити до викладацької роботи в СЮШ. З огляду на заплановане польською владою скорочення кількості таборів інтернованих Військ УНР, і зокрема плани ліквідації Вадовиць, командування Армії УНР підтримало пропозицію М. Шаповала, після чого 9–10 жовтня 1921 р. відбувся її останній переїзд до Калішського табору.

⁹² ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 72. У площину своєї практичної реалізації ця справа дійшла лише у кінці грудня 1921 р., коли Школа отримала частину коштів для облаштування друкарні, вже перебуваючи у Каліші (див.: ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 88).

⁹³ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 473, арк. 40–40зв.; ф. 1078, оп. 2, спр. 235, арк. 15.

Отже, перебування особового складу Спільної Юнацької Школи у Вадовицях було позначено значними труднощами через надмірну скупченість вояцтва у бараках, що перешкоджало справі налагодження повноцінного навчання. Крім того, юнакам не було забезпечено достатнє харчування, що відповідно позначалось на їх фізичному стані. Постійний склад СЮШ у своїй переважній більшості гідно виконував свою місію, але і в його середовищі часом траплялись невідповідні люди, не достойні називатися старшинами Армії УНР.

Найголовнішим здобутком Школи в часі її перебування у Вадовицях було те, що в ній весь час продовжувалось навчання юнацтва, що дало можливість здійснити у Вадовицях перший (в часі інтернування) випуск молодих старшин, на якому був присутній Голова Директорії та Головний Отаман Військ УНР С. Петлюра. Приділення випускників Школи до частин інтернованої Армії УНР та заміщення ними відповідних посад дозволило поліпшити моральний стан армії, що було дуже важливо в умовах інтернування.

3

ТАБОРОВЕ ПОВСЯКДЕННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ СПІЛЬНОЇ ЮНАЦЬКОЇ ШКОЛИ ВОСЕНИ 1921 – ВЛІТКУ 1924 рр. («КАЛІШСЬКА ДОБА»)

3.1. Особливості функціонування Школи в таборі Каліш (осінь 1921 – літо 1922 рр.)

9-10 жовтня 1921 р. особовий склад СЮШ був передислокований до табору Каліш, що дозволило продовжити справу освіти майбутніх старшин, піднявши загалом і рівень їх навчання⁹⁴. Але черговий переїзд Школи до найкраще облаштованого (в числі інших) табору Каліш не призвів спочатку до якихось якісних покращень в її роботі. Школа переживала перманентні труднощі, які були зумовлені майже повною відсутністю приміщень – не лише для навчання, але й для самого перебування особового складу СЮШ.

⁹⁴ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 529, арк. 56.

Юнаки Школи (405 юнаків станом на листопад 1921 р.)⁹⁵ були змушені квартирувати у бараках Юнацької школи прискороного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш. Часом така скупченість призводила до різного роду конфліктів, які часом набували досить загостреного характеру. Нагальною проблемою для частини юнаків СЮШ був брак взуття, не всі з них мали й повний комплект обмундирування, у майже всіх була відсутня нижня білизна. Прихід зимових холодів ускладнив проведення занять через відсутність палива для обігріву тих барачних приміщень, які були передані Школі.

Повна відсутність будь-яких коштів у юнацтва підштовхувала декого із їх середовища до вчинення проступків, які апріорі ставили їх поза межі СЮШ. До числа таких належав Павло Кондрук, який 9 листопада ц.р. вдався до спроби продати «скарбову» (таку, що була придбана коштом держави – *авт.*) ковдру в 3-му кінному полку. Як йшлося у рапорті ч. 10 (від 10 листопада 1921 р.) вартового старшини СЮШ хорунжого М. Дегтяря – за цей вчинок він був арештований та уміщений до таборової гауптвахти, а ковдра – повернена Школі⁹⁶.

Долати повсякденні труднощі юнакам допомагали українські благодійні організації, які час від часу влаштовували збірки коштів та переправляли їх до табору. Так, зокрема, у листопаді 1921 р. СЮШ отримало від «Товариства допомоги біженцям з України та їх родинам» в Польщі 10 тис. м.п., які були вручені полковнику М. Лорченку для витрат «на справу організації навчання в Школі»⁹⁷.

Начальник Школи М. Шаповал висловив за це щире подяку Товариству у своєму листі (від 1 січня 1922 р.), а також звернувся з проханням допомоги «в улаштуванні

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 162, арк. 175.

⁹⁶ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 64, арк. 77.

⁹⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 1–1зв.

святої вечері на Різдвяні Свята для учнів Школи і всього складу її». Він зазначав, що «грошей Школа не має, як і надій на шкоре одержання їх», а «харчування остільки слабе, що 125 молодих людей з 320 заслабли на недостачу крови (напевно йдеться про малокровіє – *авт.*), навіть на сухотку (сухоти – *авт.*)». До того ж – «через ослаблення організму учні Школи легко застуджуються, і тому на лекціях не буває щоденно з причин захорювання пересічно по 24 учня, крім тих, що не мають взуття». На юнаків «тяжко впливав [й] гіркий моральний стан через довге перебування в інтернаті (в стані інтернування – *авт.*) і відірваність довший час від родин, відсутність відомостей про близьких, відсутність доброго одягу, особливо взуття (босих і зовсім без взуття 95 учнів, а в дуже подертих черевиках 90)»⁹⁸.

М.Шаповал зазначав, що на допомогу юнакам вже прийшов Британський комітет для біженців (BCR), заходами якого у кінці грудня 1921 р. було «одержано по одній парі теплої білизни на кожного учня і більше нічого». Тому начальник Школи шукав будь-яких можливостей для проведення святкової вечері на 489 осіб (юнаки і постійний склад СЮШ, а також члени їх родин), які особливо потребували на свято, бо всі вони майже весь свій час витрачали на працю і навчання, яка проводилась щоденно «в надзвичайно несприятливих умовах як з боку помешкання (дерев'яні тонкостінні бараки без стель тільки з дахами), так і з боку харчування»⁹⁹.

На жаль через відсутність документів з реакцією Товариства на цю пропозицію не можна встановити чи прийшло воно на допомогу юнакам СЮШ цього разу, але можна припустити, що якась – хоч би мінімальна грошова квота була надана. Про це опосередковано свідчить те, що розпорядженням начальника Школи на Різдвяні

⁹⁸ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 1–13в.

⁹⁹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 13в.

свята юнаки отримали «святочну тижневу перерву» для відпочинку через свою «вимученість[...] в силу безперервності навчання в Школі[...] [протягом] 10 місяців підряд та дуже значного угіршення харчування за останній місяць»¹⁰⁰.

Пожертви благодійників – якими би невеликими вони не були – допомагали юнакам СЮШ долати труднощі таборового повсякдення, переважна їх більшість продовжувала навчання в Школі, яке ані на день не переривалось, про що свідчать щотижневі розклади занять (за грудень 1921 р.). У цей час у 2–8 класах Школи викладались наступні дисципліни: артилерія, тактика, фортифікація, зв'язок, історія і географія України, військова історія, «стрілкове діло», польська і українська мови та ін.¹⁰¹ Навчальний процес забезпечувався такими викладачами: генерал-хорунжим Олександром Пороховщиковим, полковниками Павлом Крицьким, Сергієм Роцицьким і Петром Науменком, підполковниками Павлом Волошиновим і Андрієм Ліпським, сотниками Григорієм Миндюком і Федором Крушинським, хорунжим Антоном Коршнівським, урядовцем Іваном Добровольським¹⁰².

Станом на кінець 1921 р. до старшого адміністративного апарату Школи належали (крім генерала М. Шаповала) помічник начальника СЮШ полковник В. Трутенко, ад'ютант Школи підполковник Євген Нікітін, інспектор класів полковник Микола Лорченко, господар полковник Леонтій Кепп. В організаційному відношенні Школа поділялась на піший курінь (відділ) на чолі з сотником Володимиром Немоловським, кінний відділ на чолі з підполковником К. Цуркановим, гарматний відділ на чолі з командиром батареї полковником В. Ленартовичем, ін-

¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 2.

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 240, арк. 56–56зв.

¹⁰² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 26.

женерного відділу та в'ючно-кулеметної чоти (всі посади в них були вакантними)¹⁰³.

Станом на 7 лютого 1922 р. у таборі зі складу Школи перебувало 52 старшини, 12 урядовців, один лікар і один панотець, 285 юнаків і 39 козаків у немуштровій сотні¹⁰⁴. Ще близько ста юнаків перебувала поза табором на роботах, користаючи з того, що начальник Школи надавав їм короткочасні відпустки, дозволяючи таким чином своїм вихованцям хоча би мінімально поліпшити свій матеріальний стан. З цієї причини на початку березня ц.р. число присутніх у таборі юнаків додатково зменшилась до 252 осіб¹⁰⁵ (для порівняння – списочний склад СЮШ на 28 березня 1922 р. становив 400 юнаків, 68 старшин і 244 козаки)¹⁰⁶.

Про ті труднощі, які переживала СЮШ, опосередковано свідчить й клопотання завідувача друкарні Школи урядовця Володимира Куровського, який, почувавши себе вкрай морально і фізично стомленим, 21 лютого 1922 р. звернувся до інспектора Школи полковника М. Лорченка з рапортом про надання йому безтермінову відпустку для «поправки здоров'я» (але із залишенням його у штаті СЮШ)¹⁰⁷. З його рапорту можна також зробити висновок й про те, Школі вдалось у цей час устаткувати власну друкарню (це стало можливим завдяки надходженню необхідних сум у грудні минулого року). Друкарня забезпечувала тиражування різних навчальних матеріалів, потрібних для юнаків, і працювала досить інтенсивно.

Намагаючись привернути увагу командування до проблем Школи, М. Шаповал 20 березня 1922 р. подав рапорт

¹⁰³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 237, арк. 26.

¹⁰⁴ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 16.

¹⁰⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 20.

¹⁰⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 25.

¹⁰⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 86, арк. 38–39зв.

(ч. 266) полковнику В. Сигаріву, в якому вкотре наголосив на надзвичайно тяжкому матеріальному стані Школи, що не йшов у порівняння ані з Ланцутом, ані з Вадовицями. Лише «непомірні труди та напруження всього керуючого апарату» Школи, на думку М. Шаповала, дозволяли уникати «спаралізування навчання або й просто розпаду». Лектори, яких з великими зусиллями вдавалось залучати до роботи в СЮШ, за деякий час припиняли виклади – бо не отримували жодних доплат за свою роботу та були змушені влаштуватися на приватні роботи аби мати хоч якісь кошти для існування. Разом з тим всі клопотання юнаків організовано (у складі всієї Школи) виїхати на роботи – відхилялись командуванням Військ УНР, а забезпечувалась СЮШ всім необхідним, за оцінкою М. Шаповала, в останню чергу¹⁰⁸.

Скудність харчування юнаків та складні побутові умови, в яких вони перебували, призводили до поширення в їх середовищі небезпечних хвороб: станом на 14 березня 1922 р. троє юнаків СЮШ знаходились в шпиталі (їм було діагностовано гостру стадію туберкульозу). Намагаючись підтримати їх в цій ситуації М.Шаповал клопотався про їх випуск зі школи разом із черговим випуском без іспитів¹⁰⁹. Про винятково складний стан Школи повідомляли своїми рапортами й підлегли М. Шаповала. Так, зокрема, начальник гарматного відділу полковник В. Ленартович 16 березня 1922 р. відзначав «зростаючу більшість хорих на сухоти і легені», виснаженість організмів юнаків «зимовими холодами і не задовольняючою їжею», змушених до того ж готуватись до складання випускових іспитів¹¹⁰. З огляду на це він звертався до М. Шаповала з клопотанням скоротити для юнаків кількість випускових іспитів.

¹⁰⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 70зв., 71–71зв.

¹⁰⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 295, арк. 8.

¹¹⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 295, арк. 11.

Швидше за все ця пропозиція не була підтримана начальником Школи, який у цей час перебував у перманентному конфлікті з чільними представниками Генерального штабу Армії УНР (полковником В. Сигаревим і генерал-поручником Г. Янушевським). Відтак, у першій половині березня 1922 р. юнаки складали іспити зі стройової підготовки (статути залогової, внутрішньої, польової служби, дисциплінарний та муштровий статuti, стройові вправи). Іспити приймали полковники В. Трутенко і В. Ленартович, підполковники К. Цурканів, Юрій Ордановський і Андрій Ліпський, сотники Іван Шеремет, Олександр Файчук, Петро Луцький, Аркадій Валійський, Тихон Гапончук, Юрій Дараган¹¹¹.

Через надзвичайно складний матеріальний стан 50 юнаків кінного дивізіону СЮШ 20 березня 1922 р. подали рапорти (однакового змісту) про їх відрядження до кінних частин Армії УНР, що уможливило би для них виїзд на роботу¹¹². Але всі клопотання генерала М. Шаповала у цій справі (і, зокрема, звернення до військового міністра Уряду УНР генерала А. Вовка) закінчились нічим – останній категорично відмовив у такій можливості, пообіцявши «поскільки дозволять можливости поліпшимо стан, щоби юнацтво закінчило освіту» (резолуція від 27 квітня 1922 р. на рапорті начальника СЮШ)¹¹³.

Іншим своїм рапортом у квітні 1922 р. (без зазначення точної дати – *авт.*) М. Шаповал звертав увагу військового міністра й на ту обставину, що наслідком трьох своїх переїздів Школа опинилась у значно гірших умовах аніж інші частини Армії УНР в таборі Каліш. В силу того, що вона прибула до цього табору пізніше інших підрозділів – «всі життєві позиції з стосунках з польськими властями були

¹¹¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 295, арк. 1.

¹¹² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 25, 29, 30–77, 79.

¹¹³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 109.

вже зайняті представниками інших частин», які звикли до «провадження часто елементарної боротьби за звичні речі існування, за речі які видаються поляками при загальній їх недостатці». Наслідком цього стало те, що «боротьба за них часто в засобах не перед чим не зупиняється, що підкупи, дрібні хабарі, перекупка по ночам вугілля та дров» стали ледь не буденним явищем, але такі дії військових начальників Армії УНР (або уповноважених ними осіб) не могли вживатись начальником СЮШ з принципових міркувань. Він слушно вважав, що «втягувати юнаків у подібну боротьбу» було неможливо вже хоча би з «мотивів виховавчих-педагогічних»¹¹⁴.

В силу своєї незаангажованості до такої «підкилимної» боротьби – юнакам Школи «прийшлося пережити цю зиму в страшних умовах», які були не до порівняння із забезпеченим побутом 2-ої Волинської та 3-ої Залізної дивізій. На думку М. Шаповала – кричущим було й те, що коли «цілий табір в протязі всієї зими був узутий», і що «в дивізіях на 2000 осіб коли й є сотка босих, то таких, які самі не хочуть бути взутими (бо щоразу випродають свої черевики), в Школі на 280 юнаків було 70–80 осіб «цілком босих, котрі весь час лежали закутані в коци». Тому вимагаючи від Школи більше аніж від інших підрозділів командуванню Армії УНР належалося би подбати про задоволення її найнагальніших вимог за рахунок тих матеріальних ресурсів, які були у нього до розпорядження»¹¹⁵.

М. Шаповал наполягав на невідкладному задоволенні «мінімального запотребування Школи (взуття для юнаків, виплата за лекції та належний аванс на випуск юнаків та організаційні потреби Школи)», а коли би це було неможливим – «зберегти [її] яко частину в цілім складі вивести на роботу». У тому випадку, якщо і це могло бути втіле-

¹¹⁴ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 28.

¹¹⁵ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 46.

но у життя «з мотивів національно-військової гідності та гордості», належалося «відрядити бажаючих юнаків ідти на роботи до дивізій, аби хоч позірно уникнути дезерції та розкладу»¹¹⁶.

Але Школа так і не отримала у цей час жодних матеріальних ресурсів аби хоча б мінімально поліпшити свій харчовий і речовий стан. Констатація цього факту містилась у рапорті (ч.128 від 28 березня 1922 р.) полковника В. Сигаріва помічникові начальника Генерального штабу Армії УНР, за спостереженнями якого юнаки СЮШ перебували «в надзвичайно прикрому стані що до одягу білизни, взяття й таких предметів першої потреби як ложка, ніж, видельце, філіжанка і т.инш.», тобто не мали цих речей, а стан їх одностроїв був «прямо таки жахливий». З огляду на це полковник В.Сигарів вважав, що іменувати їх хорунжими в такому вигляді й стані просто недопустимо, бо це тільки збільшить їх пригнобленість, а омріяний кожним юнаком момент приєднання до старшинського корпусу Армії УНР ніяк не поліпшить їх матеріального становища¹¹⁷.

На його думку, «випуск старшин до частин босими, обдертими й брудними» замість підсилення армії тільки збільшить кількість «ремствующих на свою долю», а крім того – це негативно позначиться на їх авторитеті. Аби запобігти цьому полковник В. Сигарів вважав конче необхідним знайти можливості для забезпечення молодих старшин двома змінами натільної та постільної білизни, комплектом одягу. Крім того, старшинам мала бути й вручена хоча би мінімальна сума (5 тис. марок польських) для придбання інших речей першої необхідності¹¹⁸.

¹¹⁶ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 47.

¹¹⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 26–26зв.

¹¹⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 26зв.–27.

Зважаючи на такий стан юнацтва, наказом Головної команди Військ УНР ч.11а від 3 квітня 1922 р. було регламентовано їх речово-продовольче забезпечення після випуску, а саме – вручення «повного комплекту справно-го одягу» («штани, френч, шинель, пасок, кашкет, взуття, дві пари білизни, два рушники, три пари онуч чи шкарпеток, чотири хустки для носа, одна ковдра»). Також було передбачено й вручення випускникам одноразової грошової допомоги у розмірі 5000 м.п. Щоправда, тут ще зазначалось, що «стан Державної Скарбниці унеможли-вить видачу такої квоти відразу», відтак міністру фінан-сів та військових справ доручалось видати можливу суму грошей на руки, а решту – мали «знайти» командування тих частин, куди відряджались для проходження служби молоді старшини. Також на дивізії покладалось видати новоіменованим старшинам й речі з вищевказаного пе-реліку (коли би це не змогла зробити Спільна Юнацька Школа)¹¹⁹. Таким чином, хоча права випускників СЮШ й були визначені у наказі Головної Команди Військ УНР, їх практичне виконання все одно залишалось дуже про-блематичним. Цим же наказом були встановлені прави-ла їх випуску (за трьома розрядами)¹²⁰.

Не менш важливою була й справа об'єктивного оціню-вання морально-ділових якостей майбутніх старшин, від-так 27 квітня 1922 р. полковник В. Сигарів доручив началь-нику СЮШ генералові М. Шаповалу підготувати силами курсових старшин укладання «докладнішої, до дрібниць, характеристики на кожного юнака, з узглядненням в цій характеристиці всіх його фізичних, моральних, смисло-

¹¹⁹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.295, арк.15-16зв.

¹²⁰ I-й розряд – хорунжі зі старшинством з 1 квітня 1921 р., II-й розряд – з 1 жовтня 1921 р., III-й розряд – підхорунжі (з правом іменування хо-рунжими після шістьох місяців служби та відповідної атестації їх вій-ськовими начальниками).

вих, національних, громадянських, товариських властивостей та прикмет». У майбутньому такі картки мали вестись з першого дня навчання у СЮШ, і до них мали регулярно вписуватись всі ці дані, «не оминаючи найменшого принагідного випадку чи навіть дрібниці»¹²¹. В цій справі курсові старшини мали врахувати й думки лекторського складу Школи (у цей час у СЮШ викладали підполковник Ю. Ордановський, сотники Юрій Федченко, Ю. Дараган, Віталій Білінський, А. Валійський, Олександр Шебякін, І. Шеремет, поручник Созонт'єв)¹²².

Здавалось би, що ситуація в Школі поступово змінюється на краще, і юнаки вже не матимуть перед собою нових перешкод, а ті що стояли перед СЮШ – будуть успішно подолані. На користь цього свідчило успішне складання слухачами підготовчого класу СЮШ іспитів комісії у складі генерал-хорунжого О. Пороховщікова (голова), полковника В. Ленартовича, підполковника К. Цурканова, сотників Рудича і А. Крушинського (травень 1921 р.). За наслідками її роботи 26 юнаків¹²³, які виявили «цілком задовольняючі» знання з алгебри та арифметики, а також з історії України та письменства, були рекомендовані до переведення в «юнацьку клясу»¹²⁴.

¹²¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 97.

¹²² ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 30.

¹²³ До числа тих, хто успішно витримав іспити, належали: Іван Антонишин, Мефодій Гаврусевич, Дорофей Гаєвик, Микола Бесарабів, Григорій Голуб, Василь Ішук, Данило Кириченко, Михайло Колоско, Олександр Молчанівський, Юрій Нікітін, Андрій Огородник, Володимир Олексіїв, Гаврило Парнюк, Микола Плаксін, Григорій Полтавченко, Павло Поронників, Павло Порвен, Михайло Ригас, Володимир Стефанович, Валентин Семянців, Ілько Слюсаренко, Іван Сліпанчук, Микола Чирський, Панкрат Чопилко, Юрій Якубович, Захарій Ярмач. Ще троє юнаків (Василь Болхаревський, Микола Борисюк і Олександр Лисько) не були цього разу проіспитовані (див.: ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 295, арк. 23).

¹²⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 295, арк. 23, 24.

Юнаки знаходили час і для мистецьких пошукувань, утворивши драматичний гурток, силами якого на сцені таборового театру 22 травня 1922 р. була виставлена трагедія «Максим Свенеи». Як зазначалось у програмці – вистава була влаштована «на користь сухотників шпиталю в Щипіорно»¹²⁵ (виручені за її проведення кошти призначались для хворих на туберкульоз вояків Армії УНР (серед яких були й юнаки Школи).

Ще одним позитивним сигналом було й відкриття на початку літа 1922 р. при Школі шевсько-кравецької майстерні, в якій ремонтувався та виготовлявся одяг для юнаків та старшин СЮШ. Начальнику Школи також «пощастило здобути на якийсь десяток черевиків грошей, закупити шкіри», знайти майстрів (трьох шевців та двох кравців)¹²⁶.

Але ці сподівання виявились передчасними, бо одночасно ускладнилась справа з харчуванням юнаків, що було зумовлено з недодаванням частини продуктів польською службою постання. Як повідомляв своїм рапортом (від 15 червня ц.р.) булавний старшина для доручень підполковник Варфоломій Євтимович 3-му генерал-квартирмейстеру Генерального штабу – польська служба постачання невчасно видавала деякі продукти, окремі – не надходили до табору зовсім, у зв'язку з чим частину продуктів треба було продавати, а на виручені гроші закупувати хоч би мінімальну кількість цибулі, оцту, дров та вугілля для приготування їжі.

В. Євтимович констатував відсутність будь-яких зловживань при цьому, разом з тим звернув увагу на те, що кухня СЮШ працює не достатньо ефективно, причиною чого він уважав «малий догляд з боку відповідальних за

¹²⁵ Армія за дротами. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 356.

¹²⁶ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 57.

харчування чинників» та «малу рухливість і недостатню ініціативу завідуючого харчуванням». Юнаки отримували козацький пайок, але внаслідок згаданих обставин їх порції були меншими, і їх харчування залишало бажати кращого, хоча у весняний та літній час існувало значно більше можливостей для урізноманітнення їх раціону, причому без зайвих витрат (як то збирання щавлю в полі для заправки борщу)¹²⁷.

У своїй відповіді М. Шаповал пояснював ці недоліки нестачею козаків для роботи на кухні та відсутністю дійсно відповідальної людини, якій можна було би доручити контроль за збереженням продовольства для юнаків Школи, бо постійне недоїдання та скудність пайків призводили до деморалізації частини навіть випробуваних у боях вояків. Взагалі, вважав М. Шаповал, доручати збереження продуктів голодній людині було недоцільно, бо в такому випадку завжди існуватиме вірогідність її зловживань¹²⁸.

Підважувала Школу й «агітація», яка провадилась деяким із старшин тих частин, звідки походили юнаки СЮШ – аби вони полишили Школу та повернулись до «своїх» дивізій на підстаршинські посади. Бажання командирів окремих підрозділів «повернути» юнаків обумовлювалось суттєвим зменшенням козацького складу, наслідком чого робочі команди були недоукомплектованими, і все менша кількість старшин отримувала можливість керувати своїми підлеглими на роботах¹²⁹. Тому юнакам обіцялись «золоті гори» заробітків аби тільки вони звільнились зі Школи, і під цим впливом дехто з юнаків приймав рішення припинити навчання в СЮШ, після чого такі виключались з її складу.

¹²⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 307, арк. 29-29а.; ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 38зв.

¹²⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 307, арк. 30–31; ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 40-41.

¹²⁹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 46зв.

Ледь не єдиним порятунком для юнаків було те, що їм на допомогу час від часу приходили українські громадські інституції, і зокрема – Український Центральний Комітет (УЦК), який у кінці червня 1922 р. надав Школі грошову субвенцію (30.000 м.п.), яка була передана інспектору СЮШ полковнику М. Лорченку. Останній – за дорученням начальника Школи – був відряджений до Варшави з метою придбання необхідних для навчання приладів, але через відсутність достатньої суми коштів для витрат та організації їх перевезення, опинився у вкрай скрутному становищі. З цієї нагоди М. Шаповал висловлював УЦК щире подяку, яка уможливила доставку усього закупленого до Калішу. Ще 10.000 м.п. на цю мету пожертвувало «Товариство допомоги збігцям з України»¹³⁰.

Допомога жертводавців сприяла успішному завершенню випусковим курсом СЮШ своєї програми навчання (до середини липня 1922 р.), у свою чергу – командування Армії УНР віднайшло кошти для надання їм матеріальної допомоги з нагоди їх випуску зі Школи та іменування хорунжими. 19 липня 1922 р. 3-й генерал-квартирмейстер полковник В. Сигарів своїм рапортом ч.242 повідомляв начальнику Генерального штабу генерал-хорунжому В. Куцу, що для випуску 115 юнаків СЮШ було асигновано 200 тис. м.п., у розрахунку одна тисяча на кожного, решта (85 тис. м.п.) мала бути витрачена на організацію випускних урочистостей.

З огляду на те, що на цей час значна кількість юнаків вже виїхала до ЧСР для навчання у тамтешніх вищих школах, В. Сигарів пропонував роздати ці гроші між тими, хто ще залишався у таборі, що збільшило би їм обсяг матеріальної допомоги вдвічі. Але В. Куц не погодився на це, аргументуючи неможливістю змінити вже за-

¹³⁰ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 43, 44.

тверджені усіма військовими начальниками витрати¹³¹. Асигновані кошти дозволили достойним чином організувати 28 липня 1922 р. другий випуск молодих старшин СЮШ, який відбувся у присутності Головного отамана Військ УНР С. Петлюри¹³². Цього дня Школа випустила 114 хорунжих (83 – з пішого, 16 – з кінного і 15 з гарматного відділів Школи)¹³³.

Попри надходження цих коштів (для випускників СЮШ), ситуація з продовженням навчання юнаків молодших курсів була дуже скрутною. 26 липня 1922 р. начальник СЮШ М. Шаповал своїм рапортом (ч.804) доповідав 3-му генерал-квартирмейстеру про ситуацію в Школі та пропонував тимчасово (на один-два місяці) перервати в ній навчання через катастрофічне зменшення числа лекторів, які були змушені виїхати на роботи в пошуках хоча би мінімальних засобів для існування (у цей час їм було припинена виплата мінімальних сум за роботу в Школі). У свою чергу, це поставило під загрозу виконання навчального плану Школи, бо її командування фізично не могло забезпечити не те що повноцінну – будь-яку заміну цим викладачам.

Так, зокрема, СЮШ у цей час тимчасово втратила таких лекторів як генерал-хорунжий О. Пороховщиків (тактика), полковник Павло Крицький (фортифікація), генштабу підполковник Олександр Низієнко (тактика), сотник Григорій Миндюк (топографія), поручник Максимів (фортифікація), панотець Н. Никитюк (історія України), сотники І. Шеремет (гіпология) і Ю. Федченко (дисциплінарний статут). Підполковник П. Ліпський (викладав

¹³¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 307, арк. 35.

¹³² Буткевич Л. Спільна Військова Школа // Тризуб, 1977 (травень-червень-липень). Ч. 81. С. 18.

¹³³ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 810, арк. 123; спр. 1047, арк. 100. (Їх поіменний розпис див.: Тинченко Я. Старшинський корпус... Кн.2. С. 283–284).

матеріальну частину артилерії), який проживав досить далеко від Калішу, в липні 1922 р. взагалі припинив з'являтися в таборі з прозаїчної причини – відсутності взуття. Сотники І. Шеремет і Ю. Федченко виїхали на роботи поза табір. Невдовзі Школу мали залишити сотник О. Шебякин (підривна справа), прокурор Ружицький (законознавство), урядовець Крижанівський (креслення), поручник Василь Добровольський (географія України), полковник В. Ленартович (артилерія)¹³⁴.

На думку М. Шаповала, Школа не опинилась би у такому загрозливому стані, якщо би продовжувала отримувати 4–5 тис. м.п. на місяць для виплат викладацькому складові. Ще однією причиною доцільності припинення роботи СЮШ була, на думку М. Шаповала, «велика змореність решти лекторів, безперервність провадження навчання в Школі в протязі майже двох років», а також залучення більшості юнаків до польових робіт поза табором, бо тільки в такий спосіб юнаки могли забезпечити собі хоча би мінімальне існування¹³⁵. Але знов таки, ця пропозиція М. Шаповала не могла бути підтримана – через принципову позицію командування Військ УНР, яка полягала у тому, що юнаки мали регулярно навчатись аби стати старшинами Армії УНР (як вже зазначалось – попри пряму заборону цього значна частина юнаків все ж таки продовжувала працювати на різних роботах аби мати хоч якісь кошти на прожиття).

В пошуках потенційних благодійників, здатних матеріально підтримати Школу, М. Шаповал неодноразове звертався до різних осіб та організацій, сподіваючись на те, що хтось з них відгукнеться на його заклик допомог-

¹³⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 147–147зв.; ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 53-53зв.

¹³⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 147зв.; ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 53зв.

ти СЮШ. 12 липня 1922 р. М. Шаповал відправив лист (ч. 760) до проф. І. Свенціцького, який вже мав нагоду познайомитися з діяльністю СЮШ (у березні 1921 р. він проводив виклади юнакам Школи у Ланцуті). У ньому він просив проф. Свенціцького «про посередництво перед відповідними Комітетами і окремими особами», які були залучені до акції допомоги голодуючим в Україні та емігрантам з неї, в справі надання харчової допомоги юнакам Школи. М. Шаповал констатував, що з часу перебування проф. І. Свенціцького у Ланцуті «положення інтернованих далеко угіршилося, тяжкі обставини життя стали більш діймаючими і дуже руйнуючими для здоровля молодих організмів». На сухоти (та ще й безнадійно!) протягом зими захворіло 11 юнаків, які постійно перебували у шпиталі. Але не менш загрозливим, на думку М. Шаповала, було й те, що Школі було доволі багато тих, хто був схильний до цієї хвороби через загальну перевиснаженість свого організму¹³⁶.

Порівнюючи ситуацію 1921 і 1922 рр. М. Шаповал відзначав, що другий рік інтернування позначився згортанням допомоги жертводавців (особливо після закриття львівського Горожанського комітету) та взагалі розривом контактів з більшістю благодійних організацій. Він висловлював сподівання, що «висока патріотичність українського громадянства Галичини і більша його національна зрілість не допустить забути нашу молодь в Наддніпрянщини й прийде з допомогою їй в найбільш гострих потребах національного й гуманітарно-культурного значення». Водночас у своєму листі М. Шаповал вдався до свідомої дезінформації проф. І. Свенціцького, зазначаючи, зокрема, що «вихід з інтернування цілком унеможливлений, поляки просто до не зрозуміння, на всі заходи як окремих осіб, так і груп звільнень не дають, на полеві та інші

¹³⁶ ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.84, арк.45.

роботи, за невеличким винятком, не пускають»¹³⁷. Між тим польська влада зі свого боку як раз широко дозволяла виїзд інтернованих на роботи у цей час (особливо у весняно-літній період), інша справа, що юнаки не могли скористатись цим в організований порядок – через заборо­ну такої практики з боку українського командування.

Завершував свій лист М. Шаповал констатацією того, що в Школі «нужда і браки (нестача – *авт.*) так великі, що бере страх», з огляду на що він не знав «що важніше, які недостачі треба в першу чергу задовольнити». Але вже наступна фраза свідчила про те, що начальник СЮШ вичерпно знав найнагальніші потреби школи: по-перше, «недостача в книжках, переважно красного письменства, підручниках із предметів українознавства, газетах та журналах»; по-друге, 11 сухотників та 30 «запалих на здоровле» потребували «додаткового відживлення в формі сніданку чи підвечерка в ½ літри молока, 1 яйця, 3 деків (30 грамів – *авт.*) масла і ¼ [...]кілограма хліба на день» протягом 1,5–2 місяців. І зовсім вже невідкладним і першорядним для Школи була «недостача в річах – головним чином в черевиках і білизні», і хоча дехто з юнаків «крадькома побував на польових роботах і дещо запрацював (заробив – *авт.*) і направив собі черевики», залишалось ще 40 юнаків, які все ще не мали собі взуття. З них 10 були зараховані до складу Української господарської академії в Подєбрадах (ЧСР), і потребували взуття як найнагальніше. У кінці свого листа М. Шаповал висловлював сподівання, що проф. Свенціцький зможе привернути увагу галицької інтелігенції до вкрай скрут­ного становища постійного і перемінного складу Школи (старшин і лекторів – 52 особи, юнаків – 245, козаків – 60, старшинських дружин – 14, козацьких старшин – 8, ді-

¹³⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 45–45зв.

тей – 11)¹³⁸ та врятувати її від цілковитого колапсу хоча би мінімальною грошовою дотацією.

Слід відзначити, що проф. І. Свенціцький почув це звернення та зумів переконати представників секції допомоги емігрантам «Краєвого комітету помочи голодним України» (професорів Л. Білецького і Барвінського) у необхідності виділення 500 тис. м.п. для потреб Школи (липень 1922 р.)¹³⁹. Крім того, згадуваний комітет допоміг отримати для Школи 10 пар черевиків та 42 книги для бібліотеки СЮШ¹⁴⁰. Крім того, товариство «Сокіл-Батько» у Львові подарувало Школі шість великих «образів» українського Львова, картину із зображенням козака-сурмача та кілька друкованих видань. Своїм листом ч.874 у відповідь згадуваного Комітету М. Шаповал повідомляв, що отримані кошти будуть витрачені для придбання харчів для «додаткового виживлення сухотним у Школі» та «запалим на здоровлю та малим дітям», купівлю ліків «для хорих і плату в деяких случаях за візитацію приватним лікарям»¹⁴¹. Ще однією статтею видатків з отриманої суми мало стати придбання «шкіри для 10 пар черевиків та інших потрібних матеріалів для пошиття у шкільній майстерні цих черевиків». Передбачалось, що лектори отримують доплати (50 м.п. за годину) за свої виклади юнакам школи, а решта коштів буде спрямована на купівлю книжок та цивільного одягу для тих юнаків, які готувались до переїзду до ЧСР¹⁴².

Проте й ця сума не могла покрити всіх потреб Школи, що спонукало М. Шаповала шукати інших можливостей для підтримки її вихованців. Задля цього начальник СЮШ використав становище свого рідного брата –

¹³⁸ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 47–47зв.

¹³⁹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 52, 60, 62, 64.

¹⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 63.

¹⁴¹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 65.

¹⁴² ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 65.

Миколи Шаповала, який у цей час очолював Український Громадський Комітет (УГК) у Празі, та мав широкі можливості для надання матеріальної підтримки ініційованих начальником Школи проектів. Одним з таких реципієнтів УГК став заснований і очолений генералом М. Шаповалом «Комітет допомоги інтернованим літераторам у Польщі», який виділяв невеличкі грошові допомоги для тих старшин Армії УНР, які звільнялись з таборів та вирушали на навчання до ЧСР¹⁴³.

У «Листі витрат по видачі допомог на переїзд із таборів інтернованих в Польщі до Чехії», який було додано до листа згадуваного Комітету до УГК (від 14 вересня 1922 р.), зазначалось, що старшинам СЮШ з 31 липня до 29 серпня 1922 р. були виплачені різні суми (від 10 тис. м.п. сотнику Луці Коротченку – «для переїзду» до 20 тис. м.п. (сотнику Ю. Дарагану – «на придбання цивільного одягу[...] та чеських корон» і «на самий переїзд з табору до кордону Чехії» та 22 тис. м.п. поручнику Гордію Скубію – на аналогічні цілі). Юнак СЮШ Віктор Цимбал отримав 25 тис. м.п. матеріальної допомоги (без зазначення того, на що вони будуть витрачені)¹⁴⁴, завдяки якій отримав можливість виїхати до ЧСР. Крім того ще кілька юнаків потайки покинули школу, перетнули польсько-чехословацький кордон і дісталася до Подебрадів, де вступили на навчання до Української господарської академії¹⁴⁵. Траплялись й поодинокі випадки виїзду юнаків до радянської України (в рамках оголошеної більшо-

¹⁴³ М. Шаповал у цей час провадив не лише допомогу, але й громадсько-політичну діяльність: 10 серпня 1922 р. він ініціював заснування в Каліші громадської організації – філії Українського товариства Ліги націй, провівши її установчі збори в канцелярії СЮШ (див.: ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 59).

¹⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 4007, оп. 1, спр. 146, арк. 12.

¹⁴⁵ Тинченко Я. Старшинський корпус... С. 205.

виками амністії). Нею ймовірно «скористались» юнаки Григорій Буцко і Петро Орловський¹⁴⁶.

Отже, процес облаштування Школи в таборі Каліш був позначений цілою низкою труднощів, що були обумовлені відсутністю у СЮШ власних приміщень, неуккомплектованістю лекторського складу, побутовими та матеріально-технічними труднощами та ін. Юнаки Школи були обмежені у можливостях працевлаштування поза табором на тривалий термін, відтак не могли заощадити собі достатні кошти для нормального побуту та навчання у Каліші. Не маючи жодного грошового забезпечення частина юнаків не могла придбати собі навіть взуття та найпотрібніших речей, у т.ч. й одягу. Лекторський склад Школи теж не отримував жодної грошової винагороди за викладацьку роботу в СЮШ, а відтак був змушений самотужки заробляти собі на життя, влаштовуючись на різні роботи поза табором. Наслідком цього навчальний процес у Школі не був достатньою мірою збалансований, деякі дисципліни викладались в скороченому обсязі або взагалі спорадично.

Але завдяки внескам жертводавців та матеріальній допомозі Українського громадського комітету в ЧСР протягом першої половини 1922 р. окремим категоріям юнаків спорадично поліпшували харчування або виплачували матеріальну допомогу з аналогічною метою (для придбання потрібного одягу та взуття). Великою мірою завдяки цьому, а також наполегливості та відданості юнаків і постійного складу Школи стало можливим організувати навчальний процес на регулярній основі. Відтак юнаки отримували достатні знання аби успішно скінчити СЮШ були іменованими хорунжими Армії УНР.

¹⁴⁶ *Армія за дротами*. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 399, 418.

3.2. «...Перебільшеність мертвої власти»: конфлікт начальника Школи з чільними посадовцями Генерального штабу (перша половина 1922 рр.)

У Каліші СЮШ опинилась у полі уваги відразу кількох старших військових начальників, які за своїми посадовими обов'язками здійснювали нагляд за її діяльністю. До цього числа, зокрема, входили начальник групи інтернованих військ цього табору, генерал-інспектор Військ УНР, 3-й генерал-квартирмейстер та його помічник, начальник Генерального штабу та його помічник, військовий міністр УНР. Вважаючи таку кількість начальників надмірною, М. Шаповал звернувся до військового міністра Уряду УНР (на той час) генерал-хорунжого В. Павленка в Тарнові з листом (від 6 листопада ц.р.), в якому зокрема йшлося, що із зазначеного переліку в Калішу перебували перші чотири посадовці, від яких, як зазначав М. Шаповал, він не мав «спокою – нема ані одного дня аби всі вони не навіщали Школи». М. Шаповал риторично запитував: «а що ж буде як приїде весь Генеральний штаб»? І робив полемічний висновок: «Така складна підлеглисть, така сила начальників мене просто уб'є»¹⁴⁷.

Перераховані посадовці Армії УНР, на думку М. Шаповала, не мали жодних повноважень аби щось «зробити для Школи, навіть залагодити самих дрібних справ, укласти необхідні програми, положення, перевести набору і т.д.», а з іншого боку «являють собою пункти певного роду перешкод ізза їх численности і взагалі через перебільшеність мертвої власти». Тому М. Шаповал вважав це «аномальним» та звертався з проханням врятувати його «від

¹⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 72зв.–73; ф. 1075, оп. 2, спр. 822, арк. 199.

ізобілія мертвої влади, передавши Школу у безпосередню підлеглисть Військовому Міністрові»¹⁴⁸. Але ця пропозиція М. Шаповала не була, та зрештою, і не могла бути підтримана військовим міністром, бо її реалізація означала усунення Генерального штабу Армії УНР від будь-якого впливу на справу підготовки молодих старшин в СЮШ. Разом з тим, є підстави погодитись з думкою М. Шаповала, що така багаторівнева підпорядкованість СЮШ об'єктивно ускладнювала її діяльність.

Неготовність військового міністра (як, зрештою, й інших військових начальників), надати СЮШ¹⁴⁹ хоча би мінімальну допомогу, призвела до того, Школа знову опинилась у дуже складних умовах, як з боку забезпечення, так і розташування. Через брак місця для її розташування 1-ша піша сотня СЮШ була розміщена у казармах Дивізійної (при 3-й Залізній стрілецькій дивізії) юнацької школи¹⁵⁰, деякі курсанти якої мали низьку національну свідомість, що інколи призводило до дрібних непорозумінь та конфліктів між юнаками двох шкіл. Взагалі, за оцінкою М. Шаповала, у кінці 1921 р. «стосунки національного характеру» в Каліші «не були ліпші за Вадовицькі», що вносило певну нервозність у середовище юнацтва СЮШ. Наближення холодів та брак найнагальнішого (одягу, взуття, достатньої кількості продуктів) підточували фізичні та моральні сили юнацтва. Частині юнаків аби звести «кінці з кінцями» вдається (за дозволом начальника Школи) час від часу виїжджати поза табір для виконання різних робіт, але це мало своїм наслідком погіршення якості їх навчання.

¹⁴⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 73зв.; ф. 1075, оп. 2, спр. 822, арк. 199зв.

¹⁴⁹ Станом на 21 грудня 1921 р. постійний склад СЮШ становив 68 старшин, 23 жінки, 10 дітей, 285 юнаків та козаків, 8 жінок. ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 56, арк. 86, 91.

¹⁵⁰ 31 січня 1922 р. – «Юнацька Школа прискореного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш».

Зрештою незадоволення юнацтва реалізувалось у двох епізодах, які стали відомі командуванню Військ УНР. І якщо перший епізод – інцидент між старшинами таборової школи і юнаками 1-ої пішої сотні у зв'язку з грою останніми в карти (31 грудня 1921 р.) – поклав початок тривалому конфлікту між начальником Школи М. Шаповалом і помічником начальника Генерального штабу генштабу генерал-поручником Г. Янушевським, то другий випадок – «страйк» юнаків, що виявився у відмові юнаків слухати лекції в СЮШ та вимозі видати кожному 100 м.п. одноразово з тих сум, які були виділенні для поліпшення харчування на Різдво (9–10 січня 1922 р.), був «локалізований» заходами М. Шаповала (хоча у середовищі юнацтва лунали заклики за усунення його із займаної посади)¹⁵¹.

Після проведення відповідної роботи та видачі згадуваної суми (а також тимчасового відсторонення від займаної посади інспектора класів полковника М. Лорченка) начальнику школи все ж таки вдалось заспокоїти юнаків. І хоча відомості про це заворушення в СЮШ стали відомі прокурору Вищого військового суду УНР Ружицькому (10 січня 1922 р. останній навіть звернувся до генерала Г. Янушевського з рапортом про доцільність проведення розслідування цього інциденту), проте надалі дізнання у цій справі здійснювалось силами командування групи інтернованих Військ УНР в Каліші (документи, які би засвідчували результати розслідування, не віднайдені – *авт.*)

За наслідками розслідування першого епізоду 3-й генерал-квартирмейстер Генерального Штабу Армії УНР генштабу полковник Василь Сигарів звернувся з рапортом (ч.11 від 11 січня 1922 р.) до помічника начальника Генерального штабу Г. Янушевського, в якому йшлося про випадок гри в карти (преферанс) юнаками Спільної

¹⁵¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 303, арк. 44; спр. 306, арк. 21зв., 23, 30.

Юнацької школи у приміщенні Школи (за дорученням начальника групи Військ УНР в Каліші генерала О. Удовиченка дізнання у цій справі було проведено вартовим старшиною в таборі сотником Залевським). Слід відзначити, що цей конфлікт можливо й не розвинувся би, якщо юнаки СЮШ зважили би на зауваження хорунжого Івана Ломовенка (випускника «Юнацької Школи прискороного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш», який щойно отримав перший старшинський ранг). Очевидно, що остання обставина теж мала своє значення у тому, що конфлікт не міг так просто скінчитись, бо, по-перше, юнаки СЮШ ставились до молодих хорунжих «прискороного випуску» з певною упередженістю; по-друге, зауваження напевно було зроблено російською мовою; по-третє, без сумніву мало значення й те, що начальник Спільної Юнацької школи М. Шаповал неофіційно дозволяв юнакам вправлятися у цій картярській грі.

Але як би там не було, 31 грудня 1921 р. хорунжий Іван Ломовенко виконував обов'язки вартового старшини в казармі Дивізійної юнацької школи¹⁵², і знаючи про заборону гри в карти казармах для всіх вояків Армії УНР, цілком слушно зажадав її припинення юнаками СЮШ. Але учасники гри перейшли до буфету 3-ої дивізії, де продовжили грати в преферанс, звідки їх також попросили – після чого вони знову повернулись до приміщення своєї сотні, проігнорували заборону І. Ломовенка. Вони відмовились віддавати йому карти, а черговий в 1-й сотні юнак Євген Єщенко заявив про свою відмову виконувати розпорядження останнього¹⁵³.

¹⁵² Юнаки зі складу 1-ої пішої сотні СЮШ перебували у казармах Дивізійної юнацької школи (з 1 січня 1922 р. вона вже називалась «Юнацькою Школою прискороного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш» – *авт.*

¹⁵³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 303, арк. 7, 12.

Прихід до казарми т.в.о. начальника «Юнацької Школи прискороного випуску...» сотника Гриневича не призвів до залагодження конфлікту, бо останній, звернувшись до юнаків хоч і українською мовою, вжив окремі російські слова (за іншими свідченнями – він у цій ситуації послуговувався тільки російською¹⁵⁴), що спровокувало юнака Мефодія Гаврусевича до гострого коментування цього: «от[...] 4 роки як є Україна, а ще й досі не навчився балакати по Українські, а балакає по Російські» (свідчення командира 1-ої чоти 1-ої пішої сотні СЮШ хорунжого Трохима Мошляковського)¹⁵⁵. При цьому він можливо вжив нецензурну лексику на адресу сотника Гриневича, що без сумніву принижувало його гідність, після чого його (а потім й решту юнаків – гравців у карти) було запрошено до канцелярії та взято під арешт.

Щоправда, у рапорті полковника В. Сигаріва наводиться вже дещо інший вислів М. Гаврусевича на адресу сотника Гриневича: «Балакав би на Українській мові[...] пора вже за 4 роки вивчитись розмовляти», який, звичайно ж, не містить образи згадуваному старшині. У свою чергу юнак Олексій Молодоженко назвав присутніх тут старшин «Юнацької Школи прискороного випуску...» «сволотою, денікінцями», зазначивши при цьому, що так він класифікує тих, хто послуговується російською мовою. Під час отримування пояснень юнаки (в їх числі були також Максим Сербін і Валентин Лазаркевич), на думку полковника В. Сигаріва, поводитись «викликаюче». Пізніше начальник школи генерал М. Шаповал жодним чином не покарав цих юнаків, мотивуючи це тим, що вживання російської мови в «Юнацькій Школі прискороного випуску...» є досить поширеним, що не є нормальним, відтак

¹⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 69зв.

¹⁵⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 303, арк. 15.

карати підлеглих йому юнаків за ці зауваження вважав недоцільним¹⁵⁶.

Проте начальник групи інтернованих Військ УНР в Каліші О.Удовиченко, здійснивши за відсутності начальника СЮШ розслідування цього інциденту, наказав взяти під арешт згаданих юнаків за їх дисциплінарні проступки (на одну добу), склавши про це рапорт. Про цей інцидент було повідомлено М. Шаповалу та 3-му Генерал-квартирмейстеру Генерального штабу Армії УНР полковнику В. Сигаріву, який у свою чергу поінформував про це помічника начальника Генерального штабу генерал-поручника Г. Янушевського. Останній кваліфікував цей інцидент як «важке порушення військової дисципліни» з боку М. Шаповала, та звернувся до начальника Генерального штабу.

Генерал В. Петрів погодився із своїм помічником, разом з тим у своїй резолюції (від 13 січня 1922 р.) відзначив ганебність вживання «ворожої мови навіть в службових наказах» та доручив генералу М. Шаповалу вжити «самих енергійних заходів, прищепити майбутнім старшинам армії У.Н.Р., разом з високим патріотизмом... умілість поводитись чемно – осібно з тими особами, які мають на собі старшинські ознаки»¹⁵⁷. Надалі у випадку звернення до юнаків російською мовою – начальник Генерального штабу заповів, що їх «правом і обов'язком» було просити у такого старшини перейти на українську та повідомити про такий випадок командуванню Школи. Щодо гри в карти¹⁵⁸, то на думку начальника Генерального штабу, зо-

¹⁵⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 303, арк. 7зв., 12–12зв., 16.

¹⁵⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 303, арк. 8–8зв., 9.

¹⁵⁸ Слід відзначити, що гра в карти (здебільшого на гроші) була досить поширеним явищем у таборі. У цьому зокрема переконує рапорт (ч.12 від 1 лютого 1922 р.) командира 1-ої сотні СЮШ сотника Луцького, в якому повідомлялось про участь юнака дорученої йому сотні Яцека у картярській грі з військовослужбовцями 21-го пішого куреня, під час якої один з її учасників – сотник Заславець (з етапового куреня) програв 12 тис. м.п. «скарбових»

бов'язуючим всіх документом є статут внутрішньої служби, затверджений Головним Отаманом Військ УНР, яким гра в карти не дозволяється¹⁵⁹.

Децо пізніше начальник Генерального штабу (на той час) генерал В. Петрів у своєму дорученні (ч.176) генералові Г. Янушевському від 6 лютого 1922 р. звертав його увагу на «нескоординованість праці 3-го Генкварту з командою школи», причиною чого була, на його думку «відсутність контакту вищезгаданих начальників». В. Петрів вважав, що 3-й генерал-квартирмейстер Армії УНР полковник В. Сигарів мав «взяти безпосередньо персональну участь в організації як праці, так і внутрішнього життя школи не обмежуючись лишень вимогами листовних справоздань». Водночас начальник Генерального штабу доручав останньому «перевірити постановку ученої справи [...] порядок викладів» в СЮШ, а також «як найближче ознайомитись з персональним як ученим, так і виховним складом школи»¹⁶⁰.

Зрештою, у цій ситуації В. Петрів не вважав доцільним загострювати далі цей конфлікт та запропонував «залагодити все в позитивному змислі». Але ця думка не була почута жодною стороною. М. Шаповал вважав за можливе своєю владою усувати зі школи тих старшин, які на його думку, не виконували належним чином покладені на них обов'язки лекторів (вихователів) юнацтва, разом з тим такі усунення інколи робились не у відповідний спосіб

грошей. Намагаючись повернути програє – сотник Заславець звернувся до солдатів польської комендатури зі скаргою, після чого останні конфіскували виграш та взяли під арешт декого із учасників гри. При цьому сотник Заславець завив про шахрайські прийоми гри, вжиті юнаком Яциком, якого було відправлено на таборову гауптвахту. Останній заперечував такі звинувачення, заявляючи про їх голослівність (див.: ЦДАВО України. Ф. 2292, оп. 2, спр. 87, арк. 16–18.

¹⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 303, арк. 9зв.

¹⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 11, 12.

(зокрема, шляхом звернень до польської комендатури в обхід командування групи та безпосередніх начальників школи (3-го генерал-квартирмейстера і помічника начальника Генерального штабу).

Відтак ця історія отримала своє продовження, бо генерал Г. Янушевський – викликавши М. Шаповала за два тижні потому – в «тоні піднесеному і подратованім» зробив йому низку зауважень, дорікаючи начальникові Школи у недисциплінованості. На думку М. Шаповала, таке ставлення до нього з боку Г. Янушевського, було «нічим не оправдане несправедливе, третируюче включно до образливості, понижуюче [...] службову гідність» начальника Школи¹⁶¹. Крім того, на початку лютого 1922 р. за наполяганням Г. Янушевського начальник Генерального штабу доручив полковнику В. Сигаріву здійснити комплексну перевірку роботи СЮШ.

23 березня 1922 р. він завершив укладання свого рапорту на ім'я помічника Генерального штабу за результатами здійсненої ним перевірки, який містив розгорнуту характеристику як основних напрямів її діяльності, так і особового складу СЮШ. Наголосивши на початку на критичній важливості Школи для нормального функціонування інтернованої Армії УНР, В. Сигарів відзначив, що вона на превеликий жаль «не відповідає тим вимогам, які на неї покладаються». З самого початку свого існування Школа кількаразове змінювала місце свого перебування, а також використовувалась на фронті як військова частина, що «кожного разу це її руйнувало і виконувати своє завдання Школа не могла». Так само в часі свого перебування в Польщі Школа послідовно змінила три табори (Ланцут, Вадовиці, Каліш), і кожного разу опинялась у дуже складних умовах. Невідповідним був побут юнацтва й в Каліші: «помешкання тісне; клясів, – крім двох зовсім

¹⁶¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 12–12зв.

не оборудованих, нема; навчання наукове переводяться в загальному помешканню без столів, лавок, стільців, клясових дошок; наукових приладів майже ніяких»¹⁶².

Ще гіршою була ситуація з одягом і взуттям які «не відповідали найменшим вимогам: досить сказати, що цілком босих юнаків коло ста чоловік», з огляду на що було неможливо «провадить яки-б то було строїво-практичні навчання». Внаслідок того, що значна кількість юнаків перебувала на роботах, класи СЮШ інколи заповнювались ледь на половину (з 41 юнака III-го класу відсутніми могли бути від 12 до 28 осіб). Негативно на навчальний процес впливала й «відсутність опалу і освітлення», що припиняло в Школі «всяку наукову та практичну підготовку», а також брак підручників, що не дозволяло відсутнім на заняття надолужити пропущені виклади. Нарешті, Школа не була забезпечена достатньою кількістю нестройових козаків, через відсутність яких юнаки були змушені робити все господарчі роботи: «вбирка (вбирання – *авт.*) помешкань, переноска харчів та опалу від потягів до склепу (тут: складів – *авт.*) і від склепу до кухні, чистка картоплі» та ін.¹⁶³

У своєму рапорті полковник В. Сигарів охарактеризував й забезпеченість Школи «персонально-постійним складом», наголосивши на необхідності відрядження для проходження служби у СЮШ найкращих старшин Армії УНР. Між тим дійсність була зовсім іншою, і хоча Школа мала у своєму складі цілу низку достойних старшин – здатних виступити вихователями юнацтва, часом до її штатів потрапляли зовсім невідповідні особи. У цьому контексті досить показовою є характеристика начальника Школи генерала М. Шаповала, як «людини енергійної і самостійної, але ж далеко не знайомої з ділом виховання і науко-

¹⁶² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 15.

¹⁶³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 15–15зв.

вою працею». На думку 3-го генерал-квартирмейстера, М. Шаповал не міг «керувати і дати відповідні зарядження своїм безпосереднім помічникам, як з боку наукових предметів, так і з боку виховання майбутніх старшин», бо ж він сам «не має до цього певних знанів (знань – *авт.*) і певного погляду»¹⁶⁴.

Такий невтішний для М. Шаповала висновок полковник В. Сигарів виводив з того, що Школа впродовж останнього року не мала програми стройово-практичної підготовки, а з 33 програм окремих предметів для перевірки були представлені тільки 7. Закидав В. Сигарів М. Шаповалу й виразний суб'єктивізм в оцінці заслуг підлеглих йому старшин Школи: коли один старшина міг мати подяки за службу та підвищення в посадах, а вже за короткий час начальник Школи міг усунути цього старшину зі СЮШ як «шкідливий елемент» (сотники Немоловський і Якимчук).

Отже, М. Шаповал – на думку В. Сигаріва – не вмів «розбиратись в питаннях службових і персональних», переносючи «персональне непорозуміння[...] на службовий ґрунт». Невідповідним було й те, що М. Шаповал досить часто вдавався до такого покарання як арешт старшин за різні дисциплінарні проступки (невиконання наказу, за самовільне залишення варті, за неявку на загальні збори, відмову вийти на роботу з юнаками, за «нечемну розмову» одного старшини з іншим). Неправильно вчиняв М. Шаповал і щодо відратованих зі Школи за різні недостойні вчинки юнаків (переважно за крадіж та різні антидисциплінарні вчинки), які переводились до нестройової сотні Школи, хоча мали бути негайно видалені зі складу СЮШ¹⁶⁵.

Полковник В. Сигарів згадав у своєму рапорті й про дозвіл М. Шаповала на гру в карти у Школі, що свідчило,

¹⁶⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 15зв.

¹⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 15зв.–16.

на переконання 3-го генерал-квартирмейстера, про незнання начальником СЮШ військових статутів. Між тим такий дозвіл мав своїм наслідком те, що окремі юнаки програвали значні суми грошей, порції їжі, одяг та ін.¹⁶⁶ Також В. Сигарів дорікав М. Шаповалові й в тому, що останній не виконує його розпоряджень (із забезпечення Школи необхідним науковим приладдям та підручниками), а також приписів помічника начальника Генерального штабу – не подавши для перевірки програми курсів, які викладаються в Школі. В. Сигарів згадав і про те, що М. Шаповал жодним чином не відреагував на самосуд юнаків, які задля того аби виявити винуватця крадіжки, вдалились до методів фізичного дізнання (висікли різками двох підозрюваних юнаків, один з яких був невинним)¹⁶⁷.

Від М. Шаповала В. Сигарів перейшов до характеристики старших офіцерів Школи, зокрема невисоко оцінив ділові якості помічника начальника СЮШ полковника В. Трутенка¹⁶⁸ («слаба волею людина»), який зовсім не надавався для виховання юнацтва, потребуючи в цьому «постійних вказівок і спонукань». Натомість інспектор класів СЮШ полковник М. Лорченко – «людина надзвичайно працююча, енергійна – невідомо коли він спить, коли їсть; надзвичайно доброзичлива, школу любить і

¹⁶⁶ Щоправда, жодного документального підтвердження таким випадкам автором статті досі не було віднайдено, відтак очевидно, що такі свої заяви полковник В.Сигарів спирав на непідтвержені свідчення недоброзичливців Школи. Хоча в СЮШ й було неофіційно дозволений преферанс – діяла повна заборона гри на гроші – *авт.*

¹⁶⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 16, 23.

¹⁶⁸ Натомість генерал М. Шаповал високо оцінював ділові якості полковника В. Трутенка – кадрового офіцера, який перебував на службі з 1901 р., командував полком в російській армії та мав бойовий досвід. На думку начальника СЮШ він був «цілком надійним і свідомим членом нашої армії», і що важливо – послуговувався «українською мовою[...] не лише на службі, але й поза нею в своєму приватному життю» (див.: ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 74, арк. 2–2зв.).

віддає їй всього самого». Завдяки його зусиллям, Школа була завжди «забезпечена сшитками (зошитами – *авт.*), олівцями, папером та інше, не гляючи на повну відсутність грошей». Щоправда, полковник М. Лорченко мав й недолік: «в роботі хаотичний, бажання дати юнакам якомога більш знань по всіх галузях і військових і невійськових» (в школі викладалась біля 35 предметів – від «кооперації» до «українізації церковного співу»), і частина з них залишалась незавершеною.

Згадав В. Сигарів і про начальників кінного (підполковник К. Цурканів) і артилерійського (полковник В. Ленартович) відділів, які були зразковими з фахового боку старшинами, маючи до того ж високі морально-ділові якості, та цілком відповідали займаним посадам. Решта ж старшин Школи – належала до молодшої генерації, які не були готові до виховної роботи з юнацтвом, а самі потребували звичайної військової підготовки¹⁶⁹.

В кінці свого рапорту полковник В. Сигарів пропонував «Юнацьку школу поставити на відповідну височінь і забезпечити її як з боку заосмотрення так і з боку відповідного складу керуючого персоналу», і робив очікуваний висновок про доцільність призначення нового начальника Школи. Такий невтішний для М. Шаповала «вердикт» спонукав останнього звернутись безпосередньо до начальника Генерального штабу Армії УНР генерала В. Петріва зі скаргою (від 23 березня 1922 р.) на Г. Янушевського (хоча це порушувало принцип їх подання «за командою», тобто спочатку вона мала бути вручена 3-му генерал-квартирмейстеру Генерального штабу Армії УНР).

В ній М. Шаповал докладно переповідав історію розвитку свого конфлікту з генералом Г. Янушевським, який «унеможливив будь-яку спокійну працю в дуже і так тяжких обставинах». Начальник школи висловлював

¹⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 16–16зв.

своє нерозуміння дій останнього та звертав увагу В. Петріва на дійсний стан речей в таборах: «Армія роззброєна, в своєму життю та діяльності спаралізована, розклад, деморалізація на кожному кроці, власть в начальників одна тінь, виломи не лише з військової дисципліни, а звичайно-людської та національної трапляються дуже часто».

М. Шаповал констатував, що в таких умовах і за відсутності будь-яких матеріальних засобів «тримати в руках, підпорядковувати, заставляти бодай часткову мінімальну працю давати в користь служби являється незвичайно тяжко». Він ставив риторичне питання – як можна впливати на людину, що не має навіть черевиків, «і ось замість допомоги при таких тяжких умовах, замість підтримки з боку ген[ерала] Янушевського, котра дала би певність в роботі, зміцнила б ту службову підпорядкованість серед персоналу Школи, без якої немислима ніяка організаційно-будівнича робота, тим більше у військових частинах» М. Шаповал «знаходив цілком протилежне»¹⁷⁰.

Начальник школи вважав, що «допомога» Школі з боку генерала Г. Янушевського і полковника В. Сигаріва полягала у проведенні перевірок та підготовці рапортів цілком «в негативному дусі», що тільки ускладнювало роботу СЮШ. М. Шаповал пропонував врегулювати взаємини посадових осіб Генерального штабу та начальника школи так, аби вони не перешкоджали підготовці юнацтва в стінах СЮШ, а також вимагав собі «сатисфакції за те несправедливе надто понижаюче мою службову гідність та ображаюче поступування генерала Янушевського»¹⁷¹.

У свою чергу останній 26 березня 1922 р. звернувся з рапортом на ім'я начальника Генерального штабу, в якому виклав своє бачення цього конфлікту. Він зокрема, закидав М. Шаповалу «нерозуміння почуття честі українсько-

¹⁷⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 13, 26–28.

¹⁷¹ ЦДАВО України, ф. 078, оп. 2, спр. 306, арк. 13зв.

го Старшини та навмисне ображення цього почуття», що виявилось у зверненнях до польської комендатури табору задля усунення зі Школи та переведенні до інших таборів старшин СЮШ; незнання військової служби (через необізнаність М. Шаповала зі статутами), «невиконання наказів начальства», «невміння відрізнити службові справи від приватних» та ін. У цьому переліку «проступків» М. Шаповала фігурувало й «невміле і навіть шкідливе виховання юнаків», бо за неперевереними даними він заявляв буквально наступне: «Коли старшини не будуть балакати по українськи, то щоб їх бити по морді» (зі слів юнака Білозіра). Г. Янушевський вважав, що «нова метода виховання» юнака, запропонована М. Шаповалом є шкідливою для Школи та армії, і пропонував або заборонити її впровадження, або звільнити його із займаної посади¹⁷².

Відповіддю М. Шаповала стало чергове його звернення до начальника Генерального штабу Армії УНР з довірочним «додатком до скарги» (від 12 квітня 1922 р.), в якому він просив «оберегти» його «від тих нервозно-подратованих випадків з боку ген[ерала] Янушевського, котрі майже безпереривно в бізі (русі – *авт.*) нашого щоденного життя повторюються». На думку М. Шаповала, його *візаві* використовував будь-яку можливість для з'ясування стосунків, інтригував проти начальника Школи, погрожував опублікувати компрометуючу його інформацію в газетах, оскаржував рішення М. Шаповала передати в травні 1921 р. 15 тис. м.п. (із загальної суми 75 тис. м.п.) жіночій громаді СЮШ на тій підставі, що це «скарбові» гроші, які були незаконно витрачені на дружин старшин Школи. З огляду на все це М. Шаповал просив начальника Генерального штабу вплинути на генерала Г. Янушевського, бо для таборового загалу їх особистий конфлікт дедалі

¹⁷² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 21–24зв.

більше набував характеру персональної боротьби, що не було в інтересах генералітету Армії УНР¹⁷³.

Між тим конфлікт між начальником СЮШ і згадуваними старшинами Генерального штабу тривав й надалі, на підтвердження чого свідчить доповідь М. Шаповала (від 30 червня 1922 р. з грифом «таємно») до Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри, в якій начальник Школи класифікував ставлення полковника В. Сигаріва і генерала Г. Янушевського до СЮШ як «активно-вороже»¹⁷⁴. У згадуваній доповіді М. Шаповал подав короткий нарис своєї діяльності на посаді начальника СЮШ, а також навів короткі характеристики 28 старшинам, які були у різний час усунуті ним зі Школи за різні дисциплінарні проступки та незадовільні морально-ділові якості. Насамперед, М. Шаповал доклав всіх зусиль для українізації постійного складу Школи, і домігся того, що на цей час «національна свідомість Школи є загально всіма признана»¹⁷⁵.

Особливо непокоїв М. Шаповала «бюрократизм, антидемократичність і реакційність» деяких співробітників Генштабу, які «взаємно між собою сплітаючись, творять дух, котрим[...] дихає Генеральний Штаб на Школу», і який «теж являється ґрунтом непорозумінь і тяжких взаємин». На його думку, «із за самих дрібних, нікчемних справ, які можна полагодити парою слів» генштабісти «заводять безконечну писанину» з обміном «рапортами, відношеннями, приписами, листами, запитами, поясненнями і т.д.»¹⁷⁶. Таким чином витрачаються дорожочінні ресурси – матеріальні та душевні, але зрештою всі ці справи

¹⁷³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 14–14зв.

¹⁷⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 63зв.

¹⁷⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 69 (на цій сторінці доповіді М. Шаповала присутня приписка олівцем, зроблена рукою генерала М. Юнакова: «Правда», що свідчило про відповідність дійсному стану справ тих змін, що відбулись в СЮШ – *авт.*).

¹⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 75зв.

ні чим не закінчуються. Тоді як дійсно важливі для Школи справи (підготовка положення про Школу, програм, інструкцій, планів навчань) не вирішуються – більше того, Генеральний штаб й не збирається цим займатись, вимагаючи проекти цих документів від командування Школи для затвердження.

Характеризуючи ставлення окремих співробітників до Школи М. Шаповал не шкодував сильних висловів, на його думку воно було: «ворожим і руйнуючим[...] неприхильним і непримиримим на кожному кроці». М. Шаповал не сприймав й кадрову політику Генерального штабу, коли до складу лекторського складу Школи відряджались «непотрібні» та «малоздібні» (на думку М. Шаповала) старшини (генерал О. Пороховщиків, полковник В. Трутенко, підполковник Нізієнко, сотник Щербаків), натомість дійсно талановитих старшин Генштаб намагався відкликати до свого складу (командиру кінного дивізіону підполковнику К. Цурканову тричі пропонувалось зайняти одну з посад у Генеральному штабі) або безкінечно тягнув з їх призначенням (піврічне очікування підполковником Алексіним наказу про своє призначення командиром пішого куреня СЮШ)¹⁷⁷.

Некомпетентність співробітників Генерального штабу, на думку М. Шаповала, виявлялась й у виданні алогічних наказів (розпорядження про прискорення завершення курсу навчання, що призвело до трьохмісячного очікування юнаків на оголошення наказу про присвоєння їм першої старшинської ранги після складання ними випускних іспитів та наявності вже підписаного наказу та виділених коштів для їх іменування хорунжими. Але найголовнішою потребою, задоволення якої могло би піднести рівень навчання в Школі, М. Шаповал вважав першість СЮШ у забезпеченні матеріальними ресурсами. В іншому

¹⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 76.

випадку – «боротьба за самі елементарні речі потребування[...] викликає самі низькі інстинкти, одного в одного зубів вириває, підлоги, крадіжі вночі дров та вугілля для кухонь, підкупи польських вартових та нижчих урядовців» – надзвичайно негативно впливатимуть на моральний стан юнацтва, яких за жодних обставин не можна занурювати «у такого роду боротьбу за існування»¹⁷⁸.

Напевно, що це звернення начальника Школи було почуто, бо попри всі пропозиції полковника В. Сигаріва і генерала Г. Янушевського про усунення М. Шаповала з посади начальника СЮШ, вони не були підтримані командуванням Військ УНР та військовим міністром уряду УНР. Відтак М. Шаповал і надалі продовжував очолювати СЮШ, зумівши своєю контракцією підважити всі звинувачення згадуваних старшин – навіть і в тому випадку, коли вони могли мати рацію. Найважливішим досягненням начальника Школи була напевно що її українізація, чим мало переймалась більшість генералітету Армії УНР (випускників російських військових закладів, які сформувались у відповідному офіцерському оточенні).

3.3. Школа на завершальному етапі своєї діяльності (осінь 1922 – червень 1924 рр.)

Попри надходження до Школи обмеженої гуманітарної допомоги від українських благодійних організацій та окремих жертводавців СЮШ весь цей час долала перманентні труднощі, зумовлені нестачею усього самого необхідного для забезпечення навчального процесу. Як і раніше – частина юнаків була змушена переривати нав-

¹⁷⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 306, арк. 76зв.–77.

чання аби заробити собі кошти на прожиття, і насамперед – на поліпшення харчування та придбання найнеобхідніших речей. Прихід осінніх холодів значно звужував їх можливості у працевлаштуванні, тому вони повертались до табору та поновлювали своє навчання в Школі. Не всім з них вдавалось заpastись силами для щоденного навчання, виснаженість декого з юнаків була настільки значною, що вони потрапляли до шпиталю, але й тут не мали достатнього харчування.

Прихід Різдвяних свят нового 1923 р. позначився приємною звісткою для юнаків СЮШ, на допомогу яким прийшли їх колишні побратими – студенти вищих шкіл в Чехословаччині, які отримували безстрокові відпустки та виїжджали сюди для продовження навчання. Останні дуже добре пам'ятали, в якому злиденному стані перебуває у таборі більшість юнацтва СЮШ, що спонукало їх організувати з нагоди Різдвяних свят збірку коштів «на допомогу по уліпшенню харчування» юнаків. Загалом було зібрано 187,7 корон чехословацьких (к.ч.), з яких 150 к.ч. вніс хорунжий Іван Грушецький, «на допомогу сухотним школи» надійшло ще 108 к.ч., а для хворої дружини сотника Винославського було зібрано ще 50 к.ч. У числі жертводавців були О.Шовгеніва, О.Русова, В. Маньківський, Антоніна Шаповал, В. Прохода, сотники Ю. Дараган і Г. Скубій, хорунжі Олександр Ломацький, Євген Корнилович, Юрій Руденко, Микола Кулик та ін. Ці кошти були частково видані за призначенням 22 січня 1923 р. (в день п'ятої річниці проголошення незалежності УНР), решта ж – була спрямована для поліпшення харчування юнаків СЮШ. Для цієї ж мети використовувались кошти (96,470 м.п.), отримані після проведення «вистави-балю», яка була влаштована «шкільним гуртком аматорів театрального мистецтва» (голова – юнак Едуард Віцке, секретар – юнак Микола Мезенцев)¹⁷⁹.

¹⁷⁹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 20, 21–21зв.

Відзначення релігійних та національних свят жодним чином не позначалося на внутрішньому порядку, який був заведений начальником Школи у відповідності до вимог Статуту внутрішньої служби Армії УНР. У СЮШ тривало щоденне навчання – для юнаків «збірної кляси» (до неї були зведені всі молодші класи СЮШ – 2–7), для якої станом на початок 1923 р. викладались наступні дисципліни: топографія (лектор – полковник Науменко), історія України (сотник Коршнівський), французька і німецька мови (генерал-хорунжий О. Пороховщиків), артилерія (полковник Ліпський), українська мова (генерал-хорунжий М. Шаповал). Аналогічні курси викладались й для юнаків восьмого (випускового) класу, щоправда їх перелік був значно більшим: загальну тактику майбутнім випускникам читав О. Пороховщиків, законодавство і військову адміністрацію – сотник Науменко, кулеметне діло – сотник Луцький, фортифікацію – поручник Максимів, тактику артилерії – генерал-поручник С. Дядюша, іпологию – сотник Шеремет, тактику кінноти – підполковник К.Цурканів, історію українського письменства – сотник Крушинський, військова історія – полковник Науменко)¹⁸⁰.

Щодня зранку – за підписом М. Шаповала – СЮШ видавався наказ, яким на службу призначався добовий наряд (вартовий старшина в Школі, черговий в канцелярії, черговий бунчужний). Крім того, у наказах Школі уміщувались й витяги з наказів Головної команди Військ УНР, які стосувались СЮШ (підвищення у рангах, привітання С. Петлюри війську з нагоди свят тощо)¹⁸¹.

Копії наказів виготовлялись у друкарні СЮШ в типографський спосіб, і нині являють собою цінне джерело для відтворення життя і повсякдення Школи. В них присутня інформація про покарання юнаків СЮШ за різні

¹⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 3, 98, 101, 108, 111–119.

¹⁸¹ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 7-9зв.

дисциплінарні проступки. Так, зокрема, 10 лютого 1923 р. наказом ч.42 юнаки М. Гаврусевич і Іван Дехтяренко були покарані однією добою таборової гауптвахти за самовільну відлучку, а юнак Дорошенко отримав дві доби гауптвахти за залишення ним місця чергування¹⁸².

13 лютого 1923 р. наказом Школі ч.45 М. Шаповал дозволив заснування при Школі школи для неписьмених (анальфабетів), вчителі та учні якої (10 козаків та три жінки-«служниці») отримали можливість безоплатно користуватись усіма підручниками та приладдям, які мала Школа. Завідувачем школи неграмотних був призначений сотник 1-ої пішої сотні СЮШ Файчук. М. Шаповал у наказі особливо відзначив, що єдиною прийнятною підставою для невідвідування школи неграмотних могла бути тільки хвороба її учня (яка мала бути засвідчена довідкою лікаря)¹⁸³. В іншому наказі Школі йшлося про заснування при СЮШ шкільних крамниць, діяльність яких мала щомісячно перевірятися комісією, що призначалась начальником Школи¹⁸⁴.

Зафіксовані у наказах й важливі віхи приватного життя постійного та перемінного життя Школи, у т.ч. радісні події (коли на початку лютого 1923 р. у родині поручника Дехтяра народилась дитина)¹⁸⁵, а також й сумні (коли 26 лютого 1923 р. у таборовому шпиталі Щипіоно помер від сухот юнак кінного дивізіону Школи Іван Бортніцький)¹⁸⁶.

Таборові негаразди жодним чином не применшували бажання у юнаків навчатись та здобувати в такий спосіб нові знання. Аналогічну настанову мала більшість старшин з постійного складу СЮШ, на підтвердження чого

¹⁸² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 37–37зв.

¹⁸³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 40–40зв.

¹⁸⁴ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 55.

¹⁸⁵ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 34.

¹⁸⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 56.

свідчить відрядження у березні 1923 р. сотника Петра Луцького для навчання на Академічних курсах Генерального штабу Армії УНР¹⁸⁷.

Як і раніше, на допомогу особливо потребуючим юнакам і старшинам СЮШ приходив генерал М. Шаповал, якій продовжував отримувати для цього значні фінансові дотації від УГК. Але виїзд до ЧСР все більшого числа вояків (і не лише зі складу СЮШ) негативно сприймалось частиною командування Армії УНР, як, зрештою, й польською владою. З огляду на це справа його відставки із займаної посади була лише справою часу. 5 квітня 1923 р. М. Шаповал підписав останній свій наказ Школі (ч.94), після чого він виїхав до Праги, а виконання обов'язків начальника Школи було покладено на полковника В. Трутенка¹⁸⁸.

Заходами останнього та всіх викладачів Школа продовжила свою діяльність, долаючи повсякчасні труднощі таборового існування. Велике значення для постійного і перемінного складу СЮШ моральна допомога, яка надавалась жіночою громадою Школи. Заходами її членів у таборі регулярно проводились різні гуманітарні акції, одним із головних завдань яких був збір коштів для нужденних категорій таборян (не лише юнаків СЮШ). Так, зокрема, 16 червня 1923 р. жіноча громада влаштувала у приміщенні таборового театру «концерт-баль» «на користь сухотних» (хворих на туберкульоз – *авт.*), в якому взяли участь кращі артисти-аматори Калішу та польські митці Марія і Михайло Вількомірські¹⁸⁹.

Напередодні чергового випуску молодих старшин СЮШ до їх матеріально-речового забезпечення долучився Генерального штабу Армії УНР: 10 липня 1923 р. його начальник генерал-хорунжий В. Куц підтримав

¹⁸⁷ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 104, арк. 8.

¹⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 88, 89.

¹⁸⁹ ЦДАВО України, ф. 2292, оп. 2, спр. 74, арк. 7зв.

клопотання полковника В. Трутенка про виділення 2,4 млн. м.п. (у розрахунку 50 тис. м.п. допомоги на кожного) 48 майбутнім випускникам Школи, і зокрема придбання для них одягу та білизни (з огляду на цілковиту зношеність одностроїв юнаків)¹⁹⁰.

Третій випуск у кількості 48 хорунжих Армії УНР відбувся у Школі 28 серпня 1923 р.¹⁹¹ З цього приводу своїм наказом № 24 від 31 серпня 1923 р. начальник Генерального штабу генерал В. Куц відзначив, що це стало можливим «завдяки сумлінному відношенню до справи» начальника СЮШ (донедавна) генерала М. Шаповала, його помічника полковника В. Трутенка і інспектора класів полковника М. Лорченка. Завдяки зусиллям останніх «навчання у школі ані на день», а головне – були «розшукані необхідні матеріальні засоби для її постачання». Побажавши останньому випуску молодшої старшини бути чесними і наполегливими у своїй майбутній старшинській службі, В. Куц відзначив, що «не може бути старшини без освіти, армії без старшини, а без армії не може бути у народу і державного існування»¹⁹².

Здійснивши черговий випуск молодих старшин, СЮШ й надалі продовжувала справу підготовки юнаків, які були зараховані до її складу у вересні 1922 р. Восени 1923 р. (докладніших відомостей бракує) полковник В. Трутенко подав у відставку з посади начальника СЮШ, після чого її очолив полковник М. Лорченко, але теж ненадовго, що було пов'язано з його від'їздом у безтермінову відпустку до ЧСР (кінець 1923 р.) для викладання в Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова в Празі. Відтак з 31 грудня 1923 р. вико-

¹⁹⁰ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 316, арк. 121.

¹⁹¹ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 810, арк. 123; спр. 1047, арк. 100.

¹⁹² ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 246, арк. 67.

нання обов'язків начальника Школи було покладено на полковника Леонтія Кешпа¹⁹³.

Прихід 1924 р. практично нічого не змінив у житті юнаків, які й в зимовий період відривались від занять аби виїхати у складі робітничих команд з метою заробляння коштів для власного прожиття у таборі. Але перебуваючи поза табором на роботах юнаки і випускники Школи завжди пам'ятали про своїх побратимів, які залишалися в Каліші в «пекельних умовах», «в холоді та голоді». Так, зокрема, відряджені на роботу до Томахівської цукроварні (с. Бабино Рівненського повіту на Волині) юнаки і старшини СЮШ – «знаючи пекучу потребу [...] таборової Гімназії й її учнів у матеріальній допомозі» – утворили хор старшин і юнаків СЮШ¹⁹⁴ та влаштували коляду, завдяки чому для Школи було зібрано 30 млн. м.п., про що повідомляв у своєму листі від 12 січня 1924 р. староста хору хорунжий Степан Паламарчук¹⁹⁵.

Станом на 7 березня 1924 р. у складі Школи перебувало 10 юнаків і 44 старшини різних рангів (від полковника до хорунжого – з виразною кількісною перевагою останніх – 28 осіб), а також кількох приряджених до школи козаків (як допоміжний персонал). У цьому зв'язку можна припустити, що частина хорунжих третього випуску так і не була переведена до частин Армії УНР і продовжувала залишатись прирядженою до СЮШ¹⁹⁶.

¹⁹³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 317, арк. 1–2, б.

¹⁹⁴ До його складу належали: полковник Павло Крицький, хорунжі: Микола Редько (диригент), Степан Паламарчук (староста), Микола Ордановський, Іван Старченко, Олекса Бурлій, Андрій Ведмицький, Леонід Єрмолаїв, Петро Морозовський, Гнат Церклевич, Леонид Бахтин, Сергій Редько, підхорунжий Еммануїл Крицький, юнаки: Михайло Колоско, Костянтин Роздяловський, Андрій Огородник, Панкрат Чорний, Василь Ішук.

¹⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 2467, оп. 1, спр. 4, арк. 14–14зв.

¹⁹⁶ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 317, арк. 13зв.–14.

Процес скорочення постійного складу Школи продовжував скорочуватися й у відповідності до наказу генерал-інспектора Військ УНР від 28 березня 1924 р., який був покликаний максимально скоротити чисельність Армії УНР перед ліквідацією таборів. На його виконання станом на серпень 1924 р. апарат Школи мав бути згорнутий до 10 осіб (начальник Школи полковник Л. Кепп, його ад'ютант поручник Кирило Балицький, командир пішого куреня Аркадій Валійський, командир кінної сотні Тодось Добровольський та ін.)¹⁹⁷. Але попри усвідомлення невідворотності ліквідації СЮШ її постійний та викладацький склад продовжував свою роботу, що уможливило здійснити у червні 1924 р. останній – четвертий – випуск 32 хорунжих¹⁹⁸, після чого Спільна Юнацька школа припинила свою діяльність.

¹⁹⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.317, арк.21.

¹⁹⁸ Тинченко Я. Старшинський корпус... С. 205. Насправді кількість випускників була меншою принаймні на одну особу – Петра Орловського, який скористався більшовицькою амністією та повернувся до радянської України (орієнтовно у 1923 р.) – *авт.* (див.: *Армія за ґратами*. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 418).

ВИСНОВКИ

Діяльність Спільної юнацької школи у таборах інтернованих Військ УНР являє собою яскраву сторінку жертовності та відданості своєму обов'язку переважної більшості її юнаків та старшин. Попри всі труднощі таборового існування, переїзди, відсутність ресурсів, коштів та приміщень, потрібних для організації нормального функціонування СЮШ – фахова підготовка юнаків та їх національне освідомлення не припинялась ані на день. Цим Школа завдячувала як своєму начальнику – генерал-хорунжому М.Шаповалу, так і курсовим старшинам та лекторам, які не отримували за свою роботу практично жодних грошових виплат.

Слід відзначити, що у різний час заняття з юнаками СЮШ проводили такі відомі військові фахівці Армії УНР як генерали С. Дядюша, М. Коваль-Медзведський, А. Масляний, О. Порохівщиків, полковники Крицький, Сігарів, А. Ліпський, Ленартович, С. Рошицький, Б. Сулковський, Мишаків, Ковальський, підполковник К. Цурканів, Чабанівський та ін.), які мали на меті виховати свідомого, національно-розвиненого старшину-громадянина. Їх зусиллями юнаки отримували ґрунтовні знання

зі спеціальних (тактика, артилерія, фортифікація, гіпология, зв'язок, «стрілецьке діло», військова адміністрація та ін., так і загальноосвітніх дисциплін (історія і географія України, військова історія, законодавство, українська та іноземні мови та ін.).

З числа інших підрозділів Армії УНР Школу вигідно вирізняло те, що її вихованці на службі та поза нею принципово послуговувались українською мовою, та як могли – боролись із засиллям у таборах російської, що часом навіть призводило до конфліктів із старшинами з інших частин. Виведення російської мови з ужитку юнацтва було насамперед заслугою начальника Школи М. Шаповала, який викладав юнакам курс української мови та зумів переконати їх у доцільності завжди у всіх ситуаціях маніфестувати свою відданість Україні.

На роботу Школи накладали свій відбиток непорозуміння між начальником СЮШ М. Шаповалом і вищими посадовими особами Генерального штабу Армії УНР (полковником В. Сігарівим і генералом Г. Янушевським), що виникли на ґрунті різних підходів до змісту навчання, але які в своїй основі зрештою мали персонально-особистісне несприйняття один одного. Критика останніми начальника Школи без сумніву мала й раціональні аспекти, проте в умовах таборового існування, позначеного браком усього необхідного для роботи СЮШ, коли згадувані військові начальники жодним чином не могли (а можливо, у деяких випадках й не хотіли) надати юнацтву реальної допомоги – перетворювалась у критиканство, яке вносило нервозність у лави юнацтва Школи та лише загострювало ситуацію.

В умовах хронічного недофінансування Школи ледь неодиноким джерелом надходження гуманітарної допомоги для її постійного та перемінного складу стала грошові внески та подарунки жертводавців, якими висту-

пали як українські благодійні та громадські організації, так і поодинокі особи. Одним з найбільших жертводавців для СЮШ став Український громадський комітет (Прага), завдяки допомозі якого переважна більшість постійного складу Школи, а також й особливо потребуючі юнаки, отримували нерегулярну матеріальну допомогу. І хоча вона не покривала всіх потреб старшинства та юнацтва СЮШ, завдяки цим виплатам її постійний склад мав можливість навчати, а юнаки – продовжувати вчитись. Але й у цьому випадку дехто з юнаків був змушений тимчасово переривати навчання в Школі аби влаштуватись на приватні роботи та заробити собі хоча би мінімальні матеріальні засоби для існування в таборі.

Відтак СЮШ безперервно продовжувала підготовку юнацтва, здійснивши чотири випуски молодих старшин (загалом – 259 хорунжих), внісши в такий спосіб свій поважний внесок у розбудову старшинського корпусу Армії УНР. Їх подальше відрядження до дивізій позитивно вплинуло на моральний стан інтернованого українського вояцтва – поява в частинах молодих хорунжих з відповідною військово-спеціальною підготовкою, які до того ж мали практичний досвід для успішного проходження служби, зримо свідчила про те, що українська армія продовжує існувати й діяти. Кожному з випускників Школи у подальшому судилась своя доля, але закладені переважній більшості з них тривкі підвалини державницького розуміння потреб незалежної України вирішальним чином визначили їх подальше життя та діяльність.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Листа обсадження посад в Спільній Юнацькій Школі
згідно тимчасових штатів
(орієнтовно – станом на грудень 1921 р.)

Прізвище, ім'я	Військове (цивільне) звання	Посада
Шаповал Микола	генерал-хорунжий	начальник Школи
Трутенко Валентин	полковник	помічник начальника Школи
Нікітін Євген	підполковник	ад'ютант Школи
Лорченко Микола	полковник	інспектор класів
Біляєв Іван	сотник	інструктор гімнастики
Дехтяр Михайло	хорунжий	бібліотекар
Плавко Михайло	хорунжий	завідувач підручниками
Косенко Микола	сотник	діловод
Гудзій Юрій	урядовець	діловод
Косовський Євстафій	урядовець	діловод (позаштатна посада)
Кепп Леонтій	полковник	господар
Гурин Дмитро	хорунжий	квартирмейстер
Балицький Кирило	урядовець	завідуючий речовим забезпеченням
Куровський Володимир	урядовець	завідуючий зброєю
Максимова Софія	-	лікар
Мазепа Наталія	-	санітарка
Микитюк Никандр	-	пан-отець
Швець Андрій	поручник	диригент хору
вакансія	-	інструктор верхової їзди
вакансія	-	капельмейстер
вакансія	-	зв'язковий Школи

Піший курінь (відділ)

Немоловський Володимир	сотник	командир куреня
Скубій Гордій	поручник	ад'ютант
Валійський Аркадій	сотник	командир сотні
Рудич Сергій	сотник	командир сотні
Якимчук Іван	сотник	командир сотні
Іванів Олександр	сотник	командир сотні
Файчук Олександр	сотник	командир сотні
Луцький Петро	сотник	командир сотні
Білинський Віталій	сотник	командир сотні
Лушненко Павло	сотник	командир сотні
Федченко Юрій	сотник	командир сотні
Дараган Юрій	сотник	командир сотні
Созонтів Семен	поручник	командир сотні
Сенкевич Олександр	поручник	командир сотні
Говядовський Віктор	хорунжий	командир сотні
Ямковий Зиновій	хорунжий	командир сотні
Стопницький Олександр	хорунжий	командир сотні (у без- терміновій відпустці)
Гончаренко Григорій	хорунжий	командир сотні
Завялів Лев	хорунжий	командир сотні

Гарматний відділ

Ленартович Вячеслав	полковник	начальник відділу, командир батареї
------------------------	-----------	--

Кінний відділ

Цурканів Костянтин	підполковник	командир відділу
Шеремет Григорій	сотник	командир чоти
Гапончук Леонід	сотник	командир чоти
Володін Павло	поручник	командир чоти

Чесно Іван	хорунжий	командир чоти
Добровольський Теодосій	хорунжий	командир чоти (в без- терміновій відпустці)

Інженерний відділ (всі посади – вакантні)

Вьючно-кулеметна чота (всі посади – вакантні)

Викладачі

Пороховщіков Олександр	генерал- хорунжий	викладач (тактика)
Крицький Павло	полковник	викладач (фортифі- кація і зв'язок)
Волошинів Павло	підполковник	викладач (стрілецька справа)
Ліпський Андрій	підполковник	викладач (артилерія)
Миндюк Григорій	сотник	викладач (топографія)
Коршнівський Антін	хорунжий	викладач (українознавство)
Крушинський Федір	сотник	викладач (українознавство)
Добровольський Іван	урядовець	викладач (географія і фізика)
Рощицький Сергій	полковник	викладач (тактика)
Науменко Петро	полковник	викладач (військова історія)

Приряджені

Ордановський Микола	підполковник	кінний відділ
Блонський Костянтин	хорунжий	піший відділ
Максимів		до часу сформування інженерного відділу

ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.26 (рукопис, оригінал).

Додаток 2.

**Умови, що необхідні для прийому до персоналу
Школи Юнацької**

1. Посідати дозволи од свого прямого начальства до Команди дивізії (або їй рівній власті) включно на перевод до школи, а Українцям-галичанам документами – що за ними нічого не числять польські власті та що вони суть вільними перед службою Польській Республіці.

2. Мати документи особи, котрі би стверджували ідентичність (фотографічна картка обовязкова).

Мати атестації теж од свого прямого начальства до Команди дивізії (або їй рівній власті) включно щодо:

а) Історії України в приблизному обсязі «Ілюстрованої Історії України-Руси» проф[есора] Мих[айла] Грушевського або Аркаса.

б) Географії України по професору Рудницькому.

в) Історії письменства по Єфремову або Ів[ана] Франкові і

г) Мови по проф[есора] Смаль-Стоцькому або д-ра В. Симовича.

4. Політичної благонадійности.

5. Доскональности знання свого діла, своєї спеціальности.

6. Військової вихованности і дисциплінарної карности.

7. Ретельности і точности виконання службових обов'язків.

8. Загальної людської моральности, наприклад, відношенне до горячих напоїв (алкоголю), жінок, невитриманість характеру і темпераменту, нахил до скандалів, дебошів і т.д.

Всі ці 8 пунктів умов мають на меті зачинити двері невідповідному елементові до школи і не дати змоги бути легко важними тим начальникам, котрі відряджають потрібних старшин чи кого иншого до персоналу школи.

Генерал-хор[унжий] Шаповал

ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.240, арк.84-84зв. (рукопис, оригінал, документ написаний власноруч М.Шаповалом).

Додаток 3.

**Реєстр учебників, підручників, направ та інструкцій,
потрібних для Спільної Юнацької Школи**

Теоретично-наукова підготовка (спільний курс)

1. Тактика (1-ша частина)
2. Тактика (2-га частина)
3. Топографія
4. Фортифікація (направа до воєнно-інженерної справи для старшин)
5. Артилерія.
6. Військова адміністрація
7. Законодавство
8. Військова гігієна
9. Методика виховання вояка
10. Історія українського війська
11. Кулеметництво опис матеріальної частини: Максим
12. Кулеметництво опис матеріальної частини: Кольт
13. Кулеметництво опис матеріальної частини: Люїс
14. Стройово-кулеметний статут
15. Географія України
16. Історія України
17. Історія українського письменства
18. Українська мова
19. Польовий статут
20. Залоговий статут
21. Статут внутрішньої служби
22. Дисциплінарний статут
23. Стройовий статут
24. Стрільцтво (направа для стрільби)
25. Чужоземні мови
26. Релігійні розмови

Для пiшого курсу:

27. Военна iсторiя
28. Исторiя военной умлостi
29. Военна статистика
30. Розвiдка
31. Звязок
32. Военна психологiя

Для кiнного курсу:

33. Теорiя верхової їзди i догляд за конем
34. Кiнно-стройовий статут (частина 1)
35. Кiнно-стройовий статут (частина 2)
36. Кiнно-стройовий статут (частина 3)
37. Кiнно-саперництво
38. Направа для обiзжання неукiв
39. Направа до ремонту коней
40. Исторiя кiнноти
41. Гiпологiя та теорiя ковки
42. Радiотелеграфiя
43. Теорiя верхової їзди
44. Теорiя їзди iталiйської школи
45. Теорiя їзди Фелiса школи
46. Направа для вишколення пiдстаршин в кiннотi
47. Направа для навчання кiнно-кулеметних сотень
48. Направа для навчання кiнно-саперних сотень
49. Теорiя фехтування iталiйської школи
50. Направа для навчання ковки коней
51. Направа для навчання гiмнастики
52. Направа для володiння списом
53. Направа для пiдготовки молодого козака в кiннотi

Для гарматного курсу:

54. Арматно-стройовий статут
55. Артилерiя: внутрiшня, зовнiшня балiстика
56. Лафети i теорiя возiв

- 57. Ручна зброя
- 58. Вибухові матеріали

Математика:

- 59. Тригонометрія
- 60. Начеркова геометрія
- 61. Аналітична геометрія
- 62. Диференціальна та інтегральна лічба
- 63. Початкова механіка
- 64. Хімія: неорганічна
- 65. Хімія: органічна
- 66. Фізика
- 67. Лагодження гармат
- 68. Перспективне й спеціальне рисування
- 69. Правила стрільби для легкої гармати
- 70. Правила стрільби з важкої гармати
- 71. Правила стрільби для гаубичної гармати
- 72. Таблиця стрільби для гаубичної артилерії
- 73. Таблиця стрільби для легкої артилерії
- 74. Таблиця стрільби для гірної артилерії
- 75. Правила стрільби по літаках
- 76. Правила стрільби при допомозі літаків.
- 77. Командирський кутомір
- 78. Труба Цейса
- 79. Труба бусоля
- 80. Цельоїдовий круг
- 81. Інструкція для чинності цих приладів і скерування батареї на ворога
- 82. Бронепотяги, повзуни (танки) і панцерники, тактика їх, організація і стрільба артилерії.
- 83. Артилерійська сигналізація
- 84. Сигналізація прапорцями виключно для стрільби з гармат
- 85. Організація артилерійського зв'язку
- 86. Чинність телефонів
- 87. Підручники і таблиці карабіна і «Нагана» і правила для вживання цієї зброї

88. Підручник до амунічування і сідловки, збирання і розбирання хомутів і сідел

89. Теорія парної їзди

Для інженерного курсу

90. Атака і оборона фортець

91. Зміцнення позицій

92. Воєнні комунікації

93. Залізництво

94. Понтонірство

95. Мінарство

96. Будівництво

97. Вибухові матеріали та підриивництво

98. Телеграфія і телефонія

99. Автометрія

100. Авіаметрія

101. Аерометрія

102. Фотографія та фотограмметрія

103. Геодезія

104. Прикладна механіка

105. Машини внутрішнього згоряння

106. Електротехніка

Майстерства:

107. Теслярство

108. Слюсарство

109. Ковальство

110. Технологія металів та дерева, опір будівельних матеріалів

111. Теорія тіней та перспектив, рисування та малювання

Для топографічного курсу:

112. Фізична географія

113. Астрономія

114. Сферична тригонометрія

115. Картографія

- 116. Мінералогія
- 117. Теорія числових одміток
- 118. Теорія ймовірностей та найменших квадратів
- 119. Авіація та праця дозорця
- 120. Ситуація та каліграфія

Практично-стройова підготовка:

- 121. Опис 3-х лінійного мушкета
- 122. Стрілецький задачник
- 123. Військова поставність

Фехтовання:

- 124. На багнетах
- 125. На шаблях
- 126. На списах
- 127. Направа до командування строєм
- 128. Направа до гренадирства

Гармати ближнього бою:

- 129. Матеріальна частина
- 130. Тактика
- 131. Направа до подолання дротяних перешкод
- 132. Протигази та димові завіси
- 133. Сигналізація
- 134. Інструкція до провадження польових навчань (підготовка стрільця, ланки, роя, чети, сотні, до чинів у лаві, керування вогнем, дозорча служба, розвідча служба, нагляд за полем та током бою, звязкова служба, сторожова служба, безпосередня охорона
- 135. Вночішні чини (дії вночі – І.С.)
- 136. Окопництво (направа до самоокопування піхоти)
- 137. Методика до навчання гімнастики у війську.

ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, стр.304, арк.124-126 (машинопис, датування відсутнє, укладений булавним старшиною для доручень підполковником В.Євтимовичем).

Додаток 4.
Тижневий розклад лекцій в Спільній Юнацькій Школі з 26 по 31 грудня 1921 р. (початок)

Затверджую:

Начальник Школи

Генерал-Хорунжий Шавовал

25 XII 1921 р.

День	Година	I кляса	II кляса	IV кляса	V кляса	VI кляса	VII кляса	VIII кляса
Понеділок – 26 XII	9-9.45	Польська мова Пор(учник) Коршнівський	Географія Лек(тор) Добровольський	Зв'язок Інспектор Кляс	Польовий Статут Сотн(ик) Немоловський	Тактика Під(олковник) Сулковський	Пол. Статут Під(олковник) Цурканів	Алгебра Сотн(ик) Рудич
	9.55-10.40	Зв'язок Полк(овник) Крицький	Польовий Статут Сотник Немоловський	Артилерія (теорія) Полк(овник) Ленартович	Артилерія (теорія) Під(олковник) Ліпський	Зв'язок Інспектор Кляс	Тактика Полк(овник) Рошицький	Арифметика Сотн(ик) Рудич
	10.50-11.35	Французька мова Ген(ерал) По-роховицький	Тактика Полк(овник) Сігарів	Фортифікація Полк(овник) Крицький	Географія Лек(тор) Добровольський	Артилерія (теорія) Під(олковник) Ліпський	Залог(овий) Статут Сотн(ик) Шеремет	Іст(орія) укр(аїнського) письм(енства) Сотн(ик) Крушинський
	11.45-12.30	Стрілкове діло Під(олковник) Волошинів	Тактика Полк(овник) Сігарів	Артилерія (теорія) Під(олковник) Ліпський	Тактика Генерал Пороховицький	Фортифікація Полк(овник) Крицький	Історія украї(нського) письм(енства) Сотн(ик) Крушинський	Фізика Лек(тор) Добровольський
	15.00-16.00	М У Ш Т Р А						
	Репетиторії 16.30-18.30	Топографія Сотн(ик) Міндлок	Тактика (артилерія) Полк(овник) Ленартович	-	Артилерія (теорія) Під(олковник) Ліпський	-	Зв'язок Полк(овник) Крицький	-

Продовження додаток 4.

День	Година	II класа	III класа	IV класа	V класа	VI класа	VII класа	VIII класа	
Вівторок – 27 XII	9-9.45	Тактика (артилерій) Полк[овник] Леле-нартович	Зв'язок Інсп[ектор] Кляс	Географія Лек[тор] Добровольський	Пол[бовий] Статут Сотн[ик] Немоловський	Тактика Полк[овник] Сулковський	Тактика Полк[овник] Рошицький	Алгебра Сотн[ик] Рудич	
	9.55-10.40	Іст[орія] укр[аїнсько-го] письм[ен-ства] Сотн[ик] Крушинський	Тактика Полк[овник] Сігарів	Тактика Полк[овник] Рошицький	Зв'язок Інсп[ектор] Кляс	Географія Лек[тор] Добровольський	Стрілкове діло Сотн[ик] Жураків	Французька мова Ген[ерал] По-роховицький	
	10.50-11.35	Тактика Генерал Дядюша	Українська мова Начальник Школи	Українська мова Начальник Школи	Тактика Генерал Пороховицький	Тактика Генерал Пороховицький	Артилерія (теорія) Підп[олков-ник] Ліпський	Фортифікація Полк[овник] Крицький	Географія Лек[тор] Добровольський
	11.45-12.30	Тактика Генерал Дядюша	Українська мова Начальник Школи	Українська мова Начальник Школи	Тактика Генерал Пороховицький	Тактика Генерал Пороховицький	Артилерія (теорія) Підп[олков-ник] Ліпський	Історія Укра-їни Сотн[ик] Микитюк	Польська мова Пор[учник] Коршнівський
	15.00-16.00	М У Ш Т Р А							
	16.30-18.00	ЧИТАННЯ ЗРАЗКІВ З УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ПІД ПРОВІДОМ СОТН[ИКА] КРУШІНСЬКОГО							
	Репе-тиції 18.30-20.50	-	Тактика (арти-лерій) Полк[овник] Ленартович	-	Артилерія (теорія) Підп[олков-ник] Ліпський	-	Зв'язок Полк[овник] Крицький	-	-

Продовження додаток 4.

День	Година	II класа	III класа	IV класа	V класа	VI класа	VII класа	VIII класа	
Середа – 28 XII	9-12.30	ІНСТРУКТОРСЬКЕ МУШТРОВЕ НАВЧАННЯ							
	16.30-18.00	ЧИТАННЯ ЗРАЗКІВ З УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ПІД ПРОВОДОМ СОТНІКА КРУШИНСЬКОГО							
	Репетитії 18.30-20.50	-	-	-	Артилерія (теорія) Полк (овник) Ліпський	-	-	-	-
	З 18-ї год.	РЕФЕРАТ ДЛЯ ПЕРСОНАЛА ШКОЛИ ХОРУНЖОГО ГОВЯДОВСЬКОГО НА ТЕМУ «М. В. ЛИСЕНКО, ЙОГО ЖИТТЯ І ЗНАЧІННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ»							

Продовження додаток 4.

День	Година	II класа	III класа	IV класа	V класа	VI класа	VII класа	VIII класа	
Четвер – 29 XII	9-9.45	Муштр(овий) Статут Сог(ник) Білінський	Військ(ова) Істор(ія) Полк(овник) Науменко	Тактика Полк(овник) Рошницьк.	Пол(бовий) Статут Сог(ник) Немоловський	Зв'язок Інсп(ектор) Кляс	Польська мова Пор(учник) Коршнів-с(ький)	Алгебра Сог(ник) Рудич	
	9.55-10.40	Артилерія (матеріальна) частина) Полк(овник) Ленартович	Псіхологія маси Пор(учник) Коршнівський	Зв'язок Інсп(ектор) Кляс	Військ(ова) Істор(ія) Полк(овник) Науменко	Артилерія (теорія) Підп(олковник) Ліпський	Тактика Полк(овник) Рошницький	Арифметика (арифметика – авт.) Сог(ник). Рудич	
	10.50-11.35	Пол(бовий) Статут Сог(ник) Немоловський	Тактика Полковник Сігарів	Тактика (артилерії) Полк(овник) Ленартович	Українська мова Начальник Школи	Українська мова Начальник Школи	Артилерія (теорія) Підп(олковник) Ліпський	Фізика Лект(ор) Дробовольський	
	11.45-12.30	Фортифікація Полк(овник) Крицький	Тактика Полковник Сігарів	Законодавство Прокурор) Ружицький	Українська мова Начальник Школи	Українська мова Начальник Школи	Артилерія (матеріальна) частина) Полк(овник) Ленартович	Креслення Сог(ник) Міндук	
	15.00-16.00	М У Ш Т Р А							
	16.30-18.30	СПІВАНКА ХОРУ ПІД КЕРУВАННЯМ ПОР(УЧНИКА) ШВЕЦЯ АНДРІЯ							
	Репетиції 16.30-18.30	Зв'язок Полк(овник) Крицький	-	-	Тактика Ген(ерал) Пороховщиків	Зв'язок Інсп(ектор) Кляс	Артилерія (теор(ія) Підп(олковник) Ліпський	-	-

Продовження додаток 4.

День	Година	II класа	III класа	IV класа	V класа	VI класа	VII	VIII
	9-9.45	Топографія Со[г]ник Міндюк	Пол. Статут Со[г]ник Немо- лов[ський]	Тактика Полк[овник] Рошницький	Зв'язок Інспектор Клас	Тактика Полк[овник] Сулковськ.	Зв'язок Полк[овник] Крицький	Алгебра Со[г]ник Рудич
	9.55- 10.40	Зв'язок Полк[овник] Крицький	Артилерія (теор[ія]) Підп[олков- ник] Ліпський	Географія Лек[тор] Доро- вольський	Військ[ова] Істор[ія]	Тактика (арт[і- лерія]) Полк[овник] Ленартович	Мушт[ровий] Статут Підп[олков- ник] Цурканів	Іст[орія] Укра- їни п[ан] от[ець] Микитюк
	10.50- 11.35	Іст[орія] укр[аїнсько- го] письм[ен- ства] Со[г]ник Кру- шинський	Тактика Полк[овник] Сігарів	Артилерія (матері- альна) частина) Полк[овник] Ленартович	Законознав- ство Прок[урор] Ружицький	Артилерія (теор[ія]) Підп[олков- ник] Ліпський	Франц[узька] мова Ген[ерал] По- роховицьків	Хемія Лек[тор] До- бровольський
	11.45- 12.30	Пол[ська] мова Пор[учник] Коршнів- ський	Тактика Полк[овник] Сігарів	Фортифікація Полк[овник] Крицький	Географія Лек[тор] До- бровольський	Законознав- ство Прок[урор] Ружицький	Іст[орія] укр[аїнського] письм[енства] Со[г]ник Кру- шинський	Франц[узька] мова Ген[ерал] По- роховицьків
	15.00- 16.00							
	16.30- 18.30							
	Репети- ції 16.30- 18.30							
М У Ш Т Р А								
СПІВАНКА ХОРУ ПІД КЕРУВАННЯМ ПОР[УЧНИКА] ШВЕЦЯ АНДРІЯ								
					Тактика Ген[ерал] По- роховицьків		Артилерія (теорія) Підп[олков- ник] Ліпський	-

ІХ'0Є – ВПИНЬЕ, П

Закінчення додаток 4.

День	Година	II клася	III клася	IV клася	V клася	VI клася	VII	VIII
9-9.45		Пол[бовий] Статут Сот[ник] Не- мовельський	Зв'язок Инсп[ектор] Кляс	Військова Історія Пол[ковник] Науменко	Географія Доброволь- ський	Тактика Пол[ковник] Сулковський	Тактика Пол[ковник] Роцицький	Арифметика Сот[ник] Рудич
	9.55- 10.40	Тактика Генерал Дядюша	Законодав- ство Прок[урор] Ружицький	Тактика Пол[ковник] Роцицький	Артилерія (теорія) Під[полков- ник] Липський	Артилерія (матеріальна частина) Полк[овник] Ленартович	Пол[ська] мова Пор[уч- ник] Корш- нівський	Географія Лек[тор] До- бровольський
	10.50- 11.35	Тактика Генерал Дядюша	Українська мова Начальник Школи	Українська мова Начальник Школи	Тактика Генер[ал] По- роховицький	Артилерія (теорія) Під[полков- ник] Липський	Тактика (арт[илерія]) Пол[ковник] Ленартович	Іст[орія] укр[аїнського] письм[енства] Сот[ник] Кру- шинський
	11.45- 12.30	Артилерія (теорія) Під- [полковник] Липський	Українська мова Начальник Школи	Українська мова Начальник Школи	Тактика Генер[ал] По- роховицький	Військова Історія Полк[овник] Науменко	Ітологія Сот[ник] Шеремет	Польська мова Пор[уч- ник] Корш- нівський
Репетити- ції	-	-	-	Тактика Генер[ал] По- роховицький	-	-	-	-
15.00- 17.00								
3 18.30								
РЕФЕРАТ ДЛЯ ПЕРСОНАЛУ ШКОЛИ ПІДПОЛК[ОВНИКА] ОРДАНІВСЬКОГО НА ТЕМУ: «БОЇ КІЛНОЇ ДИВІЗІЇ В ЗАПІЛЛІ ВОРОГА»								

Субота – 31 XII

Примітка: В неділю від 1 до 13 год. збори економічної секції Кульгурно-Освітнього гуртка в пом[ешканні] читальні Інспектор Кляс Полковник Лорченко
ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 240, арк. 35 (наводиться із збереженням мови оригіналу).

Додаток 5.

**ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ СЛУЖІННЮ УКРАЇНИ...
(короткий нарис життя і діяльності абсолювента
Спільної юнацької школи, сотника Армії УНР, директора
Української Бібліотеки імени С. Петлюри, інженера
Петра Йосипишина, 1901–1994 рр.)¹⁹⁹**

Петро Тимофійович Йосипишин²⁰⁰ народився у місті Гранів Гайсинського повіту Подільської губернії 23 грудня 1901 р.²⁰¹ за старим стилем. Його батьки (Тимофій і Мотря з роду Лазюків) мали ще трьох синів (Івана, Ніла, Ксенофонта) та єдину доньку – наймолодшу Олександру.

¹⁹⁹ Записано зі слів доньки Петра Йосипишина – директора Української Бібліотеки імени Симона Петлюри д-ра Ярослави Йосипишин.

²⁰⁰ До сьогодні про П. Йосипишина є лише поодинокі згадки в кількох статтях та енциклопедичних гаслах (див. зокрема: *Єрмолаєв Леонід*. Спомин // Тризуб. Нью-Йорк, 1973. Ч.71. С.8; Тернопольський Енциклопедичний Словник. Тернопіль, 2004. С.692; *Йосипишин Я., Палієнко М.* Українська Бібліотека імени Симона Петлюри в Парижі як місце національної пам'яті (до 140-річчя від дня народження С.Петлюри та 90-ліття відкриття бібліотеки) // Архіви України. К., 2019. № 2 (319). С.7-26; Історія міста Гайсина (форум) див.: <https://www.fish.in.ua/viewtopic.php?t=569>.

²⁰¹ Щоправда, в більшості документів можна зустріти іншу дату його народження – 16 вересня 1900 р. Справа в тім, що П.Йосипишин на момент вступу до Армії УНР ще не досяг призовного віку, тому дописав собі один рік – *авт.*

Петро скінчив чотирьохкласну вищу початкову школу м. Гранові, а потім вступив до Гайсинській гімназії.

Влітку 1918 р. він приєднався до повстанського відділу отамана А. Волинця, який оперував у Гайсинському повіті, але у зимовий час встигав продовжувати своє навчання в гімназії. У 1919 р. П. Йосипишин – вояк Гайсинсько-Брацлавської повстанської бригади, в якій виконував обов'язки начальника зв'язку при її штабі. Під час відступу Військ УНР у 1920 р. колишні підрозділи Гайсинсько-Брацлавської бригади увійшли до складу Армії УНР, а П.Йосипишин отримав призначення до 2-ої бригади 1-ої Запорізької стрілецької дивізії (команда зв'язку), в якій деякий час виконував обов'язки її начальника.

Після переходу Армією УНР р. Збруч у районі Підволочиська (21 листопада 1920 р.), його було призначено до складу ліквідаційної комісії 2-ої бригади 1-ої Запорізької дивізії, уповноваженої до передачі військового майна польській владі. Після завершення всіх ліквідаційних справ П.Йосипишин опинився в таборі Пікуличі (поблизу Перемишля), де була інтернована 1-ша Запорізька дивізія.

У лютому 1921 р. Запорізька дивізія була переведена з Пікуличів до табору Вадовиці. У цьому таборі на організованих там курсах П. Йосипишин студіює садівництво, кооперацію, бджільництво, як лектор бере участь у роботі культурно-освітнього відділу Запорізької дивізії (зокрема, провадить виклади у школі грамоти для неписьменних козаків), читає лекції з українознавства для вояків Дорошенківського куреня, викладає козакам 2-ої бригади систему зв'язку у війську з практичними вправами. У Вадовицях П. Йосипишин вдруге (перший раз – на бойових позиціях під Меджибожем) бачив Головного Отамана С. Петлюру, який разом з Ю. Пілсудським відвідував цей табір.

Після переведення Спільної юнацької школи Армії УНР з Ланцуту до Вадовиць (травень 1921 р.) молодший

портупей-юнак П. Йосипишин був зарахований до її пішого куреня (2-га сотня), пройшовши в ньому повний курс навчання. Після ліквідації табору у Вадовицях Школа була переведена до Калішу, де й відбувся 15 серпня 1923 р. третій випуск її вихованців. П. Йосипишин успішно склав випускні іспити та був іменований першою старшинською рангою хорунжого (за першим розрядом)²⁰².

Він залишився прирядженим до Школи і після її закінчення, тимчасово виконуючи обов'язки старшого групи юнаків СЮШ під час їх відрядження до м. Познань. Ця група юнаків працювала в 58-му пішому полку польської армії, зокрема здійснювала інвентаризацію санітарного майна, що було залишене на колишніх німецьких військових складах. Після короткочасного перебування в Каліші П. Йосипишин з групою старшин виїхав на роботи до Волині, (спочатку до цукроварні в Бабіно, а потім – на лісові роботи до Оликів).

У кінці травня 1926 р. П. Йосипишин за посередництвом Українського Центрального Комітету в Польщі разом з групою вояків Армії УНР виїхав до Франції. 5 грудня того ж року, маючи офіційний контракт на роботу, він переїхав до Сален-де-Жіро (департамент Буш-дю-Рон, що поблизу м. Марсей (Marseille), де вже мешкали українці, які працювали тут на місцевих підприємствах. П. Йосипишин влаштовується на роботу (електриком), водночас провадить активну громадську діяльність. Він організовує місцеву Українську громаду та обирається її секретарем. Невдовзі Українська громада Сален-де-Жіро приймається до складу Союзу українських емігрантських організацій у Франції.

Зусиллями П. Йосипишина у 1927 р. тут засновується також філія Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції, яку

²⁰² ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 1047, арк. 100; див. також: *Отрешко-Арський М.* Воєнні школи армії УНР // Тризуб. Нью-Йорк, 1973. Ч. 71. С. 17–18.

він й очолює. У тому ж році він стає також членом згадуваного Товариства та постійно обирається членом її управи і деякий час виконує обов'язки скарбника. Свідченням невтомної праці П. Йосипишина на громадській ниві стало його обрання делегатом від Української громади в Сален-де-Жіро для участі в роботі 5-го з'їзду Союзу українських емігрантських організацій у Франції, який відбувся 26 травня 1928 р. в Парижі. Того ж року він розпочинає заочні студії в Політехнічній школі в Парижі (курс помічника інженера-електрика).

У 1929 р. він переїжджає з провінції до столиці й продовжує навчання за обраним фахом. Того ж року стає членом парафії УАПЦ у Парижі. У 1933 р. П. Йосипишин закінчує курс інженера-електрика в Національній консерваторії мистецтва й ремесел (Conservatoire national des Arts et Métiers, CNAM) у Парижі (тут він проходить також й курс радіотехніки). У 1933–1934 рр. заочно студіює у Високій школі політичних наук при Українській господарській академії в Чехословаччині. Увійшовши до складу Спілки українських інженерів у Франції, обирається головою її контрольної комісії та членом управи. У 1937–1938 рр. був членом французької установи «Інститут історії сучасної політичної еміграції».

У Парижі П. Йосипишин стає активним членом Української паризької громади, впродовж кількох каденцій очолює її управу. В якості делегата від цієї громади бере участь у кількох з'їздах Союзу українських емігрантських організацій у Франції (1930–1937 рр.), на яких його обирають до складу Генеральної контрольної комісії Союзу. На XI з'їзді Союзу, який відбувся 25–26 травня 1935 р., П. Йосипишин був обраний Генеральним секретарем Союзу. На відзначення його заслуг він у 1936 р. був нагороджений відзнакою «Хрест Симона Петлюри».

Крім виконання обов'язків генерального секретаря Союзу П. Йосипишин провадить референтуру зі шкільних

і пластових справ при Генеральній раді. У 1938–1939 рр. на хуторі військового товариства в Ланьї та Шалетї він організував та очолював пластові табори. У листопаді 1938 р., коли Урядом УНР була ліквідована Українська дипломатична місія в Парижі (востаннє перебувала за адресою 24 рю де ля-Глас'єр, Париж 13), її справи перебрала рада Союзу (П.Йосипишин займався її ліквідацією як юрисконсулт)²⁰³. Того ж року Петро Йосипишин починає працювати радіотехніком у фірмі «Радіо Енержі» (Париж 13).

У 1939 р. П.Йосипишин засновує кооперативне товариство, яке утримувало ресторан «Україна» на вулиці Жіт-ле-Кер (Gît-le-Sœur) Париж 6 в Латинському кварталі поблизу вулиці Расін). Але через тяжкі економічні обставини у зв'язку з пізнішою німецькою окупацією Франції ресторан був змушений закритися, а Товариство самоліквідуватися. Під завершення цього року в житті П.Йосипишина відбувається важлива подія – 30 грудня 1939 р. він одружується з Марією Вакулою²⁰⁴, яка стала його надійною помічницею та дорадницею у всіх життєвих справах.

Після окупації гітлерівською Німеччиною частини Франції (1940 р.) – фірма, в якій він працював, була змушена припинити свою діяльність, а її дирекція запропонувала своїм робітникам переїхати до «Вільної зони» (південний захід Франції). Там якраз мешкала родина Клеминюків, глава якої – Павло Клеминюк – був бойовим побратимом П. Йосипишина. Для перевезення співробітників фірми було споряджено авто, в якому П. Йосипишину вдалось розмістити свою дружину, але йому самому в ній вже не вистачило місця.

²⁰³ Він працював на посаді Генерального секретаря Союзу до його ліквідації в 1942 р., що сталося через вимогу німецької окупаційної влади в Парижі.

²⁰⁴ Дружина П. Йосипишина мала полтавське «коріння», але у XIX ст. її предки переселились до Галичини. У Франції вона опинилась за наполяганням своєї сестри, яка після одного року свого перебування в цій країні вийшла заміж та врешті-решт переконала М. П. Вакулу пошукати кращої долі на чужині.

Відтак він був змушений провести 13 днів у дорозі, долаючи пішки відстань від Парижу до хутора Клеминюків поблизу містечка Вертейак (Verteillac) (департамент Дордонь, Dordogne). Дуже виснажливий перехід дався взнаки – на ногах П. Йосипишина утворились величезні водянки, обличчя заросло чорною бородою і засмагло настільки, так що навіть дружина у першумить не впізнала в ньому свого чоловіка. Цей піший перехід він відбув з ризиком для життя – одного дня, відразу після переходу П. Йосипишиним мосту через річку Луару в місті Тур (департамент Ендр ет Луар), останній був висаджений у повітря. Після кількох місяців проживання на фермі родина Петра і Марії Йосипишин повертається до Парижа, де народжується їх донька Ярослава (1943 р.). Після завершення війни П. Йосипишин продовжує працювати у фірмі «Радіо Енержі» аж до свого виходу на емеритуру в 1965 р.

З серпня 1958 р. П. Йосипишин – директор Української Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, якій він віддав 30 років свого життя (залишаючись на цій посаді до жовтня 1988 р.). Того ж року П. Йосипишин і Рада Бібліотеки активізували зусилля для отримання від німецького уряду матеріального відшкодування за пограбовані під час Другої світової війни бібліотечні колекції. Спільно з М. Ковальським П. Йосипишин винесли на свої плечах основний тягар юридичного протистояння з офіційним Бонном, яке тривало понад 10 років. Зрештою, послідовна позиція П. Йосипишина і його колег спонукала німецьку владу сплатити компенсацію, завдяки якій Бібліотека у 1969 р. змогла придбати нове приміщення, де вона перебуває на сьогоднішній день за адресою 6, рю де Палестін (6, rue de Palestine)²⁰⁵.

²⁰⁵ *Йосипишин Я., Палієнко М.* Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі як місце національної пам'яті (до 140-річчя від дня народження

Завдяки активній діяльності П. Йосипишина із залучення до співпраці представників української діаспори з різних країн світу Бібліотека отримала значну кількість книжок, журналів, архівних документів та музейних пам'яток. Крім того, П. Йосипишин ініціював збирання в Бібліотеці матеріалів доби Визвольних змагань та громадсько-політичної діяльності української еміграції²⁰⁶. Знаходився у нього час і для підтримання контактів з колишніми випускниками Спільної юнацької школи (і зокрема – з сотником Леонідом Єрмолаєвим в США). Аби зримо засвідчити приналежність до Школи всіх її абсолювентів, П. Йосипишин у 1961 р. активно підтримав ідею виготовлення нагрудного знаку СЮШ. Завдяки спільним зусиллям «європейської» та «американської» ініціативних груп колишніх випускників Школи такий знак було виготовлено²⁰⁷.

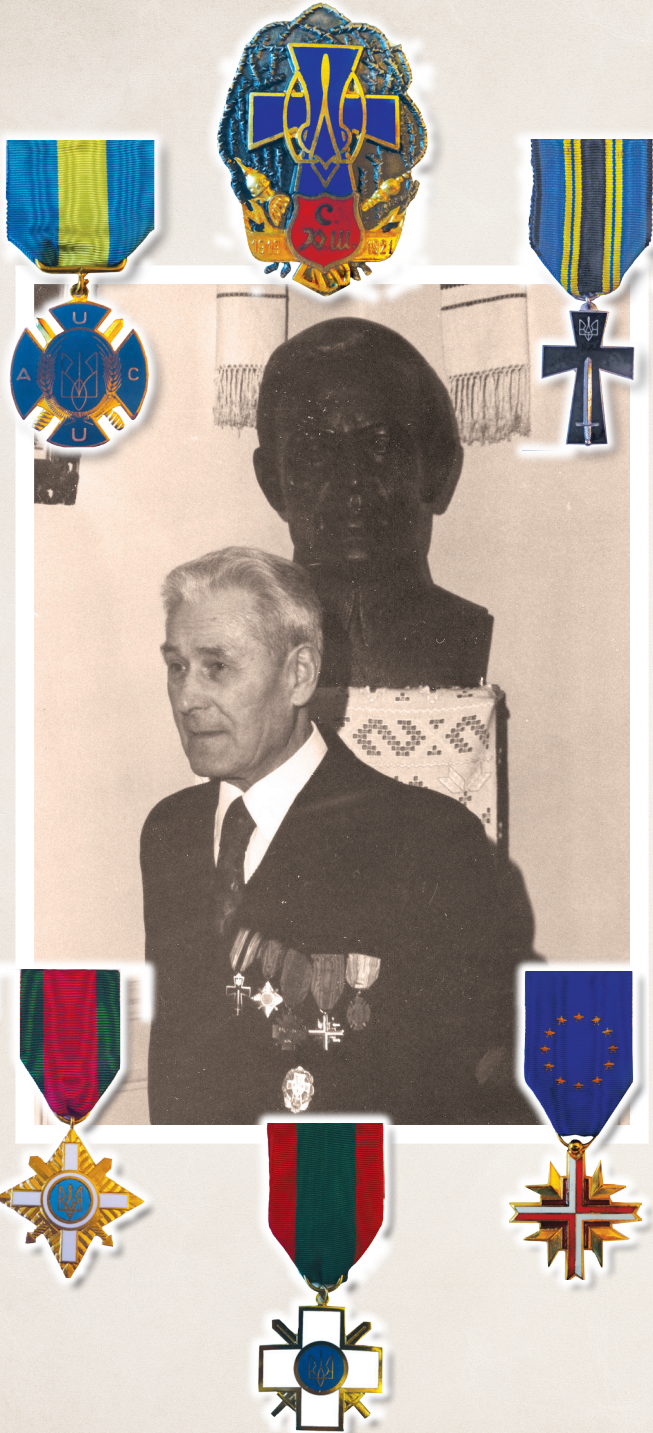
Активна громадсько-політична діяльність у Франції П. Йосипишина була відзначена кількома комбатантськими нагородами, у т.ч.: пам'ятною відзнакою «Воєнний хрест (1917–1957)» (грамота № 1149 від 25.02.1969 р.), військовою відзнакою «Хрест Відродження» в пам'ять 60-ліття Армії УНР (наказ № 67 від 25.09.1978, нагорода № 494, порядковий номер в реєстрі – 480). Крім того, П. Йосипишину також був вручений Хрест європейського комбатанта.

Петро Тимофійович Йосипишин помер 11 січня 1994 р. у власній оселі в Жантіїї (Gentilly, передмістя Парижа), де й був похований.

С. Петлюри та 90-ліття відкриття бібліотеки // Архіви України. К., 2019. № 2 (319). С. 17–18.

²⁰⁶ *Йосипишин Я., Палієнко М.* Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі... С. 18.

²⁰⁷ *Рудиченко А. И., Тинченко Я. Ю.* Знаки и награды Украины. Учредительные документы, изготовление, практика награждений, типы и разновидности (Раздел 1. Награды и знаки армии УНР; 19. Знак Объединенной военной (бывшей Юнацкой) школы (див.: <https://www.arudichenko.com/ukr-r-1-syush>).

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

**1. Кам'янецька піша юнацька школа Армії УНР
у січні-травні 1921 р. («ланцутська доба»)10**

1.1. Початок інтернування
Школи в таборі Ланцут..... 10

1.2. Особливості організації навчального процесу
в Кам'янецькій пішій юнацькій школі..... 18

**2. Особливості функціонування
Спільної юнацької школи у травні-жовтні 1921 р.
(«вадовицька доба»)26**

2.1. Початкові труднощі налагодження
роботи Школи у Вадовицях 26

2.2. Поповнення перемінного складу
Школи та заходи із зміцнення дисципліни 32

**3. Таборове повсякдення особового складу
Спільної юнацької школи восени 1921 –
влітку 1924 рр. («калішська доба»).....39**

3.1. Особливості функціонування Школи
в таборі Каліш (осінь 1921 – літо 1922 рр.) 39

3.2. «...Перебільшеність мертвої влади»: конфлікт начальника Школи з чільними посадовцями Генерального штабу (перша половина 1922 рр.)	60
3.3. Школа на завершальному етапі своєї діяльності (осінь 1922 – червень 1924 рр.).....	76
ВИСНОВКИ.....	84
ДОДАТКИ	87
1. Листа обсадження посад в Спільній Юнацькій Школі згідно тимчасових штатів	87
2. Умови, що необхідні для прийому до персоналу Школи Юнацької.....	90
3. Реєстр учебників, підручників, направ та інструкцій, потрібних для Спільної Юнацької Школи	91
4. Тижневий розклад лекцій в Спільній юнацькій школі з 26 по 31 грудня 1921 р.....	96
5. Життя, віддане служінню Україні... (короткий нарис життя і діяльності абсолювента Спільної юнацької школи, сотника Армії УНР, директора Української Бібліотеки імени С. Петлюри, інженера Петра Йосипишина, 1901–1994 рр.)	102

**Połączona Szkoła Junacka
Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej:
specyfika funkcjonowania w
warunkach internowania
w Polsce (1921–1924)**

Monografia

Z tyłu okładki:

z góry:

Grupa internowanych ukraińskich oficerów
Połączonej Szkoły Junackiej (przeważnie jej absolwenci)

pośrodku:

Fragment tylnej strony zaproszenia
na „rodzinną imprezę” zorganizowaną przez Koło kobiet
przy Połączonej Szkole Junackiej

od dołu:

Grupa internowanych ukraińskich oficerów Połączonej Szkoły Junackiej
wraz z komendantem obozu w Wadowicach ppłk.
Mieczysławem Polkowskim
(siedzi w środku) podczas jego pobytu w Kaliszu

ISBN 978-83-652091-3-5

© Copyright by
Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne
im. Luciena Febvra, 2021

